

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Жанна Колоїз

Протокол № _____

« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ
УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Кваліфікаційна робота студентки групи
ЗУФРМ-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіти
(Українська мова і література),
додаткової спеціалізації –
Редагування освітніх видань
Віхор Тетяни Володимирівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Бузько С. А.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Віхор Т. В. Формування орфографічної грамотності учнів та учениць під час навчання орфографії української мови у профільній школі : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 83 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено сучасні підходи та принципи в навчанні орфографії, окреслено методи формування орфографічних умінь і навичок, психологічні та психолінгвістичні чинники на завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі. Увагу приділено також особливостям формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання. Розкрито зміст понять *орфографічна грамотність, орфографічні уміння, орфографічна навичка, орфограма, орфографічна норма, орфографія*; проаналізовано погляди науковців щодо потрактування зазначених понять. На основі аналізу шкільної програми з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, а також відповідних підручників розроблено систему вправ і завдань для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі.

Ключові слова: орфографічна грамотність, орфографічні уміння, орфографічна навичка, підходи, принципи та методи навчання, дистанційне навчання.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	7
1.1. Орфографічна грамотність як лінгводидактична проблема.....	7
1.2. Сучасні підходи та принципи в навчанні орфографії.....	14
1.3. Методи формування орфографічних умінь і навичок.....	20
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ ЧИННИКИ ПОГЛИБЛЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ З ОРФОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	30
2.1. Психологічні та психолінгвістичні чинники на завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі	30
2.2. Особливості формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання	37
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТОВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	48
3.1. Питання орфографії в шкільних програмах з української мови... ..	48
3.2. Аналіз матеріалу з орфографії в підручниках з української мови для 10-11-х класів	54
3.3. Система вправ і завдань для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі	62
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі є важливим завданням учителя-словесника, оскільки саме профільна освіта орієнтується на виховання мовної особистості, здатної до самореалізації. Сучасний випускник має дбати про правописну грамотність, як про показник власної культури і рівня освіченості. Крім того, мовленнєве самовдосконалення значною мірою впливає на якість опанування інших шкільних предметів, визначає досягнення в майбутній професійній діяльності та сприяє соціальній адаптації.

Лінгводидактична проблема орфографічної грамотності була об'єктом вивчення багатьох учених. Загальні питання вивчення орфографії висвітлено в методиках О. Біляєва, М. Вашуленка, С. Карамана, І. Олійника, М. Пентиліук, І. Хом'яка та інших. Теоретичний та практичний аспекти навчання правопису учнів закладів загальної середньої освіти висвітлено в публікаціях Н. Бондаренко, М. Вашуленка, З. Бакум, Н. Голуб, О. Караман, О. Горошкіної, С. Омельчука, Л. Попової, І. Хом'яка, Н. Шульжук, І. Ющука та інших. На психологічну природу навчання з належною теоретичною обґрунтованістю вказували Р. Павелків, О. Сергеєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасека. Лінгводидактичні засади формування орфографічної грамотності як важливого складника комунікативної вправності розроблено в наукових студіях Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Вашуленка, Н. Ковальчук, В. Мельничайка, М. Пентиліук, І. Хом'яка, О. Хорошковської, Г. Шелехової та інших. Загальні питання вивчення орфографії висвітлено в методиках С. Чавдарова, Є. Дмитровського, О. Біляєва, М. Вашуленка, С. Карамана, І. Олійника, М. Пентиліук, І. Хом'яка та інших.

Однак, час вносить свої корективи: мова як динамічна система фіксує всі історичні процеси, усі реалії життя. Реакцією на виклики мовної практики стало затвердження в 2019 році нової редакції «Українського правопису», адже правопис має відображати сучасний стан мови. У зв'язку з цим перед

сучасним учителем постало завдання розробити методика формування орфографічної грамотності з урахуванням змін, передбачених новим правописом. У цьому полягає **актуальність** нашої роботи.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей формування орфографічної грамотності учнів і учениць на уроках української мови у профільній школі.

Для досягнення зазначеної мети ставили перед собою такі **завдання**:

- 1) в результаті аналітичного огляду праць з лінгводидактики розкрити зміст базових понять;
- 2) окреслити сучасні підходи та принципи в навчанні орфографії, методи формування орфографічних умінь і навичок;
- 3) визначити психологічні та психолінгвістичні чинники навчання орфографії у профільній школі;
- 4) схарактеризувати особливості формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання
- 5) розробити система вправ і завдань для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі.

Об'єктом дослідження є процес формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі.

Предметом наукової праці є підходи, принципи, методи, психологічні та психолінгвістичні чинники формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі.

Методи дослідження. Із загальнонаукових послуговувалися методами *аналізу й синтезу*, які уможливили окреслення теоретичної бази дослідження та інтерпретацію результатів аналізу сучасних лінгводидактичних концепцій. За допомогою *описового методу* визначили особливості дистанційного навчання; *індуктивний метод* застосовували, щоб підсумувати результати дослідження).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в вперше досліджено стан розробленості методики на завершальному

етапі навчання орфографії української мови; схарактеризовано сучасні підходи та принципи в навчанні орфографії в профільній школі; визначено особливості формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання.

Практична цінність дослідження визначається тим, що розроблена система вправ та тестових завдань можуть бути використані на заняттях з української мови під час проведення педагогічної практики студентів, а також учителями на завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 81 позицію. Повний обсяг дослідження – 83 сторінки, з яких 75 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Орфографічна грамотність як лінгводидактична проблема

Формування орфографічної грамотності є пріоритетним у шкільному курсі української мови, адже дотримання норм, визначених орфографією, уможлиблює успішне письмове спілкування і є свідченням належної мовної культури. Слід зазначити, що орфографічні норми поряд з іншими нормами є невід'ємною рисою літературної мови, а отже, мають суспільне значення – забезпечують реалізацію комунікативної функції мови.

На думку авторів «Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах» за редакцією М. Пентилюк, для формування орфографічної грамотності необхідно реалізувати такі завдання:

- ознайомити учнів з основними орфографічними завданнями;
- сформувані на основі цих понять орфографічні вміння;
- навчити писати слова з орфограмами, що не перевіряються;
- сформувані в учнів потребу й уміння користуватися орфографічним словником;
- забезпечити необхідні умови для навчання орфографії [40, с. 217].

Оскільки поняття: *орфографічна грамотність, орфографічні уміння, орфографічна навичка, орфограма, орфографічна норма, орфографія* – базові поняття нашого дослідження, вважаємо доцільним окреслити їх значення.

Орфографічна грамотність – складник загальної мовної культури, який формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок [52, с. 176]. Отже, поняття орфографічної грамотності передбачає дидактичну складову: лише

шляхом навчання і усвідомленого засвоєння орфограм учні й учениці набувають орфографічної грамотності. Відмежування орфограм, що обґрунтовуються правилами, концентрація на них уваги має вагоме значення для формування навичок орфографічно правильного письма.

Орфографічні уміння – це орфографічні дії, які базуються на чіткому усвідомленні орфограм і правил, а також операцій по застосуванню цих правил. Коли орфографічні вміння досягають автоматизму, вони переходять у навички. Отже, *орфографічна навичка* – це автоматична дія, яка формується на основі умінь, пов'язаних із засвоєнням комплексу знань і їх застосуванням на письмі [40, с. 216].

Орфограма (від гр. *orthos* – прямий, правильний і *gramma* – буква, запис) – написання, що відповідає правилам орфографії [31, с. 116].

Прагматичним спрямуванням, на нашу думку, відзначається таке визначення: *орфограма* – правильне написання, що вибирається з можливих написань за допомогою застосування орфографічного правила. Орфограми бувають буквені (літери алфавіту) і небуквені (дефіс, апостроф, знак переносу, пропуск літер між словами – написання окремо, написання разом) [52, с. 176].

Орфографічна норма – усталена система правил письма у відповідній мові [31, с. 116].

Поняття *орфограма* і *орфографічна норма* тісно взаємопов'язані, але не тотожні. У нашому розумінні *орфографічна норма* – це орієнтація в написанні на останнє видання «Українського правопису» та на нормативні словники; *орфограма* – графічний знак (буквенний і небуквенний), який потрібно вибрати з ряду можливих відповідно до орфографічного правила. Орфографічні норми охоплюють правила написання слів та їхніх частин. Орфографічне правило – це чітка рекомендація, що пояснює умови вибору єдино прийнятого, нормативного написання слова. Орфограма – графічний знак (буквенний і небуквенний), який потрібно вибрати з ряду можливих відповідно до орфографічного правила.

Авторський колектив «Методики вивчення української мови в школі» вважає, що ознайомлення учнів з відомостями про орфограму дає можливість, по-перше, поліпшити виховання орфографічної пильності, по-друге, вивчати відомості з орфографії, яка в шкільному курсі не виділена в окремий розділ, у системі, по-третє, розширити коло лінгвістичних понять, а отже, й знання з лінгвістики взагалі, по-четверте, попереджувати механічне заучування орфографічних правил, що сприяє піднесенню якості засвоєння і здійсненню принципу розвиваючого навчання [40, с. 167].

Однак, проблемним залишається питання про те, які написання слід вважати орфограмами. «Сучасна українська мова – відкрита й динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил» [59, с. 5]. Отже, правопис змінюється під впливом як мовних, так і позамовних факторів, змінюється сутність орфограми. Наприклад, російсько-українська війна внесла корективи в написання слів *росія*, *путін*, *москва* тощо.

Таким чином, при розв'язанні питання про те, які написання слід підводити під поняття *орфограма*, необхідно врахувати не тільки можливі варіанти написань або необхідність зважати на традиції, але й умови роботи над орфографією, зокрема діалектне оточення учнів, етап навчання, ситуативні зміни тощо.

За графічним вираженням в українській мові виділяють такі основні типи орфограм: 1) орфограми-букви; 2) орфограма-апостроф; 3) орфограма-рисочка (перенос); 4) орфограма-дефіс; 5) орфограми-пропуски (написання окремо); 6) орфограми-контакти (написання разом) [40, с. 170].

Поширеною в науковій літературі є класифікація орфограм на основі принципів орфографії. За нею виділяють фонетичні, морфологічні і традиційні написання. Такий поділ цінний для практики викладання тим, що враховує лінгвістичну природу орфограм, їх зв'язок з вимовою і морфемною будовою слів.

Отже, орфограма є стрижневим поняттям у розділі «Орфографія» у шкільному курсі української мови, а усвідомлення учнями цього поняття – необхідна умова для формування орфографічної грамотності.

Орфографія, правопис – система правил: 1) написання слів та їх значущих частин (морфем); 2) написання слів разом, окремо та через дефіс; 3) уживання великої та малої літер; 4) переносу слів із рядка в рядок [31, с. 135]. Більш детальну класифікацію основних правил правопису подають автори «Методики вивчення української мови в школі»:

1. Написання букв на позначення голосних:
 - 1) у коренях слів;
 - 2) у префіксах;
 - 3) у суфіксах;
 - 4) у закінченнях;
 - 5) у складних словах (сполучні голосні);
 - 6) у запозичених словах.
2. Написання букв на позначення приголосних:
 - 1) у коренях слів;
 - 2) у префіксах;
 - 3) у суфіксах;
 - 4) у закінченнях;
 - 5) на межі морфем (спрощення, подовження, подвоєння);
 - 6) у запозичених словах (подовження, подвоєння).
3. Уживання м'якого знака.
4. Уживання апострофа.
5. Написання слів через дефіс, разом і окремо.
6. Правила переносу слів з рядка на рядок.
7. Уживання великої літери [40, с. 218].

Правопис української мови охоплює орфограми, які відрізняються природою, умовами обґрунтування, графічним оформленням. Отже, термін *орфографія* можна трактувати як розділ мовознавства, який вивчає правопис

слів.

Автори «Словника-довідника з української лінгводидактики» за редакцією М. Пентилюк у визначенні роблять акцент на дидактичній складовій: «*Орфографія* – система загальноприйнятих правил написання слів; правопис; наука, що вивчає правила написання слів. Особливість засвоєння учнями орфографії полягає в систематичності, взаємозв'язаному вивченні усіх розділів шкільної програми (фонетики, будови слова, словотвору, лексикології, морфології, синтаксису) [51, с. 177]. Як бачимо, у словнику терміни *орфографія* та *правопис* трактуються як синонімічні, однак термін *правопис* має ширше значення, оскільки охоплює графіку й пунктуацію [25, с. 130].

Образне визначення зафіксовано в «Українському правописі»: *орфографія* – закономірності поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови [59, с. 5].

Зауважимо, що в шкільному курсі української мови орфографія не виділяється в окремий розділ, оскільки базується на особливостях графіки, фонетичної системи, граматичної будови, а вивчається, відповідно, у процесі опрацювання відомостей з фонетики, графіки, словотвору, морфеміки, морфології. Серед теоретичних положень, які мають особливо важливе значення для впровадження раціональної методики навчання орфографії, є вчення про орфограму, відомості про принципи української орфографії, взаємозв'язок орфографії з іншими розділами науки про мову.

Отже, орфографічна грамотність учнів базується насамперед на свідомому засвоєнні орфографічних норм. Уміння й навички з орфографії досягаються засобом спрямованої практичної навчальної діяльності учнів.

Проблема орфографічної грамотності постійно перебуває в центрі уваги вчених, які наголошують на можливості через мовну освіту приблизити школярів до надбань української та зарубіжної культури, створити оптимальні умови для становлення «духовно багаті мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно

доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами» [56, с. 3–4].

Проблему підвищення орфографічної грамотності досліджували такі лінгводидакти, як О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Горбачук, О. Караман, З. Бакум, О. Горошкіна, Г. Козачук, І. Хом'як, Н. Шкуратяна, С. Яворська, М. Николин та ін. Завдяки зусиллям цих учених розроблено теоретичні засади навчання орфографії в школі.

Так, зокрема, О. Біляєв та І. Хом'як серед інших науково-методичних аспектів навчання мови обґрунтували думку, що для засвоєння орфографії важливими є знання й уміння з будови слова і словотвору, а також урахування лінгвістичної природи написань у роботі над виробленням навичок грамотного письма [5, с. 62]. Учні припускатимуться значно меншої кількості помилок, якщо вмітимуть зосереджувати свою увагу на структурі слова, знатимуть особливості мовних явищ, які становлять зміст орфограм [63, с. 35]. Методику вироблення у школярів правописних навичок на морфемно-словотвірній основі запропонувала також С. Яворська, яка причину орфографічних помилок пояснює недостатнім засвоєнням учнями теоретичного матеріалу. На думку дослідниці, «успіх у навчанні орфографії значною мірою забезпечується систематичним повторенням вивчених правил та застосуванням їх на практиці, у тому числі в роботах із розвитку мовлення у формі ситуативних вправ із додатковими завданнями з орфографії» [77, с. 167].

О. Караман вважає, що найкращими умовами формування орфографічних навичок є: 1) систематичне вивчення граматики і правопису та систематизація набутих знань, умінь і навичок; 2) регулярність і різноманітність повторень, варіативність вправ, що досягається раціональним добром словникового та граматичного матеріалу, застосуванням до однієї і тієї ж орфограми різних операцій: аналізу, синтезу, віднайдення спільного і відмінного, класифікації, систематизації. Зокрема, учена розробила методику формування в учнів орфографічної грамотності під час вивчення фонетики.

Ця методика охоплює три ключові аспекти: фонологічний, фонетико-орфоепічний та орфографічний. Дослідниця обґрунтовано доводить, що засвоєння орфографічних норм є результативним лише через осмислення учнями фонемного складу слів української мови, закономірностей його фонетичної реалізації у мовленні і нормативних правил передачі на письмі [24, с. 91].

За теорією С. Карамана, для формування належної орфографічної грамотності необхідно під час вивчення шкільного курсу мови реалізувати такі завдання: 1) ознайомити учнів з основними орфографічними завданнями; 2) сформувані на основі цих понять орфографічні вміння; 3) навчити писати слова з орфограмами, що не перевіряються; 4) сформувані в учнів потребу й вміння користуватися орфографічним словником; 5) забезпечити необхідні умови для навчання орфографії. Важливо, щоб учень під час розпізнавання орфограми пригадував правила; усвідомлював, що порушення цих правил призведе до орфографічної помилки, а вміння знаходити, пояснювати, виправляти сприятимуть виробленню орфографічних навичок. З-поміж теоретичних положень, які мають особливо важливе значення для впровадження раціональної методики навчання орфографії, є вчення про орфограму, відомості про принципи української орфографії, взаємозв'язок орфографії з іншими розділами науки про мову [26, с. 217].

Про результативність усвідомленого засвоєння учнями орфографічних правил вказує і С. Яворська. На думку дослідниці, учитель повинен добирати такі види вправ, які б зацікавлювали, викликали бажання виконати їх, давали змогу осмислено засвоїти нову інформацію і водночас запам'ятати відповідні орфограми. Учні не заучують правило, а обґрунтовують, підкріплюють новими прикладами і таким чином свідомо його запам'ятовують, вчать правильно застосовувати у майбутньому [77, с. 65]. Погоджуємося з тезою вченої, що помилкам краще запобігти, ніж працювати над їх виправленням, адже попередження помилок як «один із найважливіших принципів сучасної методики орфографії» забезпечує міцні знання і навички, дає змогу

грунтовніше засвоїти нові правила [11, с. 69].

Як свідчить опрацьований дидактичний матеріал, більшість учених у своїх лінгводидактичних розробках з вивчення орфографії спирається на зв'язок зі структурними рівнями української мови: з фонетикою, орфоепією, лексикою, словотвором, морфологією і синтаксисом, а також у поєднанні з роботою над розвитком мовлення. Такий підхід знайшов відображення і в чинних програмах з української мови.

1.2. Сучасні підходи та принципи в навчанні орфографії

У лінгводидактиці термін *підхід до навчання* орфографії української мови розглядають як «опорну методичну категорію, що визначає систему навчання й способи організації навчального матеріалу як системно-інтеграційний комплекс взаємопов'язаних принципів, форм, методів, прийомів навчання відповідно до конкретної освітньої мети...» [11, с. 101].

Концептуально схожими є потрактування терміна *підхід до навчання* й іншими вченими. Так, на думку М. Пентилюк, це «спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми, засоби навчання [39, с. 18–19]. Підхід до навчання – методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, структурними компонентами якого є принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання і якому властиві концептуальність, процесуальність, системність, керованість та дієвість.

У сучасній лінгводидактиці обґрунтовано різні класифікації підходів до навчання. Так, наприклад, укладачі «Словника-довідника з української лінгводидактики» називають такі різновиди підходів: діяльнісний, когнітивно-комунікативний, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, особистісно-орієнтований, функційний, функційно-стилістичний [51]. У підручнику «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах» за редакцією М. Пентилюк розглядають традиційні (лінгвістичний,

педагогічний, психологічний, моральний, естетичний) та інноваційні (народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно-орієнтований тощо) [39].

З. Бакум виділяє особистісно зорієнтований, компетентнісний, системний (системно-лінгвістичний), комунікативно-діяльнісний, етнокультурологічний, проблемний, функційно-стилістичний [3, с. 19].

Детальну класифікацію підходів до навчання пропонує О. Кулик. Учена виділяє ключові підходи (особистісно орієнтований, компетентнісний), допоміжні (функційно-стилістичний, комунікативно-когнітивний, структурно-семантичний, соціокультурний (або українознавчий), проблемний (або проблемно-пошуковий), системний (або системно-мовний), дослідницький, лінгвістичний, текстоцентричний та інші) [34, с. 371].

Аналіз лінгводидактичних праць дає змогу виокремити такі пріоритетні підходи в навчанні орфографії: компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивно-комунікативний, особистісно орієнтований, системний, синергетичний, текстоцентричний, аксіологічний, соціокультурний.

Компетентнісний підхід в сучасній школі спрямовує на перехід до суб'єкт-суб'єктної співпраці учасників навчання [14, с. 7]. Адже для здобувачів освіти недостатньо просто засвоїти окремі знання й уміння, важливо навчитись їх застосовувати як у типових, так і в нестандартних ситуаціях.

Компетентнісний підхід передбачає викладання теми через створення проблемних ситуацій, надання практико-орієнтованих завдань, які зі свого боку дають змогу учням проводити аналіз та синтез інформації, оцінювати її та створювати новий продукт. «На відміну від знаннєвого досвіду, компетентність не можна передати іншому, кожен учень самостійно створює власну компетентність» [16, с. 5]. Отже, при такому підході в навчанні орфографії передбачається активна і свідома позиція учня.

Як один із пріоритетних у мовній освіті учені визначають також комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає таку організацію

навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної чи модельованої) діяльності задля оволодіння комунікативними вміннями й навичками. У процесі засвоєння правописних норм учитель, урахувавши вікові, соціальні та психологічні особливості, має створити умови, які спонукали б учнів спілкуватися, аргументувати свою думку. О. Вітюк вважає, що опрацювання теоретичних відомостей із правопису на засадах комунікативно-діяльнісного підходу зорієнтовує учнів не стільки на запам'ятовування, скільки на усвідомлене засвоєння способів застосування правописної теорії в мовленнєвій діяльності [11, с. 107].

Комунікативно-діяльнісний підхід тісно пов'язаний із особистісно орієнтованим підходом, у центрі якого суб'єкт навчання розглядається як особистість, яка має право на повагу, розвиток природних здібностей, самореалізацію. Особистісно орієнтований підхід створює умови для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії у формуванні графічних умінь і навичок, удосконаленні орфографічної грамотності.

Важливу роль у формуванні орфографічної компетентності учнів середньої школи відіграє системний підхід, який представляє орфографію як систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. Саме такий підхід є визначальним у засвоєнні орфографічних норм під час вивчення того чи того розділу шкільного курсу української мови.

У сучасній лінгводидактиці актуалізується також текстоцентричний підхід до вивчення мови (З. Бакум [2], Н. Голуб [14], О. Горошкіна [16], С. Караман [26], М. Пентилюк [39], І. Хом'як [63] та інші. На думку вчених, на основі тексту пізнаються мовні явища (наприклад, правопис омонімічних форм) та засоби, формується система мовних понять, комунікативна компетентність. До того ж текст є засобом долучення учнів до матеріальної й духовної культури українського народу. Зокрема, З. Бакум розглядає текстоцентричний підхід як продуктивний, що може реалізовуватися в таких напрямках: текст є засобом пізнання мови як поліфункційного явища; текст є найважливішим засобом долучення до української культури; текст є

мовленнєвим витвором, результатом використання системи мови, оскільки на його засадах вивчається мова в дії; текст – основний засіб оволодіння усними й писемними формами українського мовлення, мовленнєвою діяльністю в усіх її видах (читання, говоріння, аудіювання, письмо), на його основі формується комунікативна компетентність; текст є засобом створення ситуацій, на основі яких здійснюється реальне спілкування [3, с. 85].

Текстоцентричний підхід, а нашу думку, діє в комплексі з іншими підходами – соціокультурним та аксіологічним. Соціокультурний підхід передбачає підбір текстів, спрямованих на формування патріотичних, морально-етичних та естетичних смаків, на розширення інтелектуального світобачення спрямовує учнів на цілісне уявлення про мову як національно-культурний, соціальний феномен. Аксіологічний підхід до формування орфографічної грамотності ґрунтується на ціннісно-смісловому ставленні учнів до правопису української мови як обов'язкової норми кожного свідомого громадянина.

Словоцентричний підхід реалізується в процесі формування правописної компетентності передусім шляхом орфографічного аналізу слів, добору слів для ілюстрування того чи того орфографічного правила.

У процесі навчання орфографії усі вищезазначені підходи діють у єдності та реалізуються як системно-інтеграційний комплекс взаємопов'язаних принципів.

Принципи навчання є визначальними положеннями, що зумовлюють правила відбору навчального матеріалу, оптимальний добір форм, методів, прийомів та засобів навчання. Проблемі принципів навчання української мови в закладах загальної середньої та вищої освіти присвячено наукові праці З. Бакум [3], Н. Голуб [14], О. Горошкіної [16], О. Караман [24], С. Карамана [25; 26; 27], І. Кучеренко [35], Н. Остапенко (45), М. Пентилюк [39], І. Хом'яка [63; 64] та інші.

М. Пентилюк науково обґрунтовує загальнодидактичні принципи навчання української мови з подальшим поділом на три підгрупи, зокрема:

1) традиційні (науковості, систематичності, послідовності, наступності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, зв'язку навчання з вихованням); 2) сучасні (гуманізації, гуманітаризації, єдності національного й загальнолюдського, розвивального характеру навчання, співтворчості, індивідуалізації і диференціації, оптимізації) та 3) лінгводидактичні/загальнометодичні (взаємозалежність мови й мислення, екстралінгвістичний, функціональний, міжпредметного та внутрішньопредметного зв'язку, зв'язок навчання двох (кількох) мов, нормативно-стилістичний, історичний, взаємозалежність усного й писемного мовлення; специфічні (рівневі): зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю, вивчення мови на синтаксичній основі, зв'язок навчання пунктуації та виразного читання, зіставлення звуків і букв, лексико-синтаксичний, структурно-семантичний, структурно-словотвірний, парадигматичний, інтонаційний) [39, с. 47].

I. Кучеренко зазначає, «...у дидактиці початку ХХІ ст. кількість принципів чітко не визначено, зміст та сутність принципів навчання уточнюється і з'являються сучасні принципи, у яких відображено новітні вимоги суспільства й освіти, а науковці продовжують вивчати складні зв'язки і відношення між активними компонентами навчального процесу» [35, с. 76].

Як свідчить аналіз наукової літератури, вибір принципів навчання орфографії насамперед спирається на розуміння того, що особистість розвивається у процесі навчання, засвоєння теоретичних знань крізь призму особистісного сприйняття, внаслідок чого знання складаються в систему понять. Вважаємо, що для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі пріоритетними є такі принципи: науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, практичної спрямованості, наочності, співтворчості й партнерства. Принцип науковості забезпечує правильне розкриття суті мовних явищ та їх закріплення в правописній системі. Завдяки принципу систематичності й послідовності

підтримується послідовність етапів засвоєння правописної системи, визначення нового матеріалу, зокрема у новій редакції «Українського правопису». Принцип наступності й перспективності теж не менш важливий у процесі вивчення орфографії: нові знання учні одержують з опорою на раніше вивчений матеріал та з орієнтацією на перспективу в опануванні нового матеріалу на наступних етапах вивчення мови в наступних класах. Принцип практичної спрямованості зорієнтовує учнів на застосування практичних методів і прийомів навчання, що сприяють формуванню у них тих чи тих орфографічних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної писемної комунікативної діяльності. Принцип наочності «дає змогу в доступній формі викласти навчальний матеріал і домогтися його свідомого засвоєння, сприяє активізації уваги, мислення й емоційного сприйняття мовних явищ» [51, с. 200]. Принцип співтворчості й партнерства полягає в організації спільної навчальної діяльності вчителя та учнів; цей принцип дозволяє враховувати індивідуальні особливості та можливості кожного учня, створює умови для формування навичок роботи в команді.

О. Вітюк, крім основних загальнодидактичних і лінгводидактичних принципів мовної освіти, визначає специфічні принципи навчання правопису української мови, зокрема: вивчення правопису української мови як динамічної системи; засвоєння правописних норм на основі знання орфоепічних, фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних норм; взаємозалежності усного й писемного мовлення; системного засвоєння правописного матеріалу; автоматизму й свідомості у процесі вивчення орфографії та пунктуації української мови; відповідності українського правопису соціальним запитам; мотивації до правописного самовдосконалення [11, с. 122]. В основу формування правописної компетентності учнів покладено загальнодидактичні, лінгводидактичні (загальнометодичні та специфічні) принципи навчання.

Таким чином, підходи до навчання в методичній системі формування орфографічної грамотності учнів та учениць профільної школи реалізуються

через відповідні принципи навчання, а також добір дієвих методів і прийомів.

1.3. Методи формування орфографічних умінь і навичок

Поняття методу досить об'ємне, тому в науковій літературі немає однозначності у тлумаченні: окремі дослідники розглядають метод як спосіб, діяльність; інші – як систему навчальних і навчально-виховних завдань.

Академічний тлумачний словник української мови подає таке потрактування терміна *метод*: 1. Спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. 2. Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [1].

У дидактиці метод навчання – це спосіб реалізації процесу навчання, шлях досягнення поставленої мети. Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, формуванню умінь і навичок використовувати здобуті знання на практиці. У структуру методу входять зміст навчання, шляхи досягнення мети, активність учнів, методичні прийоми, мета, способи, завдання, інструменти, засоби, правила, педагогічна майстерність учителя.

Метод – головний інструмент педагогічної діяльності, лише з його допомогою виробляється продукт навчання, здійснюється взаємодія вчителя й учнів. Методи навчання поділяються на загальні та спеціальні. Загальні застосовуються у школі при вивченні різних навчальних предметів; спеціальні – під час вивчення окремих дисциплін. Сукупність методів викладання того чи іншого предмета є методикою викладання.

Сучасна лінгводидактика робить акцент на тому, що метод навчання мови – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів [16, с. 79].

Зауважимо, що проблема окреслення ефективних методів підвищення орфографічної грамотності учнів завжди перебували в центрі уваги науковців

і вчителів. Цій проблемі присвячені праці таких методистів, як О. Біляєв, Н. Бондаренко, О. Горошкіна, М. Вашуленко, В. Горбачук, О. Караман, Г. Козачук, І. Хом'як, Н. Шкурятяна, С. Яворська, О. Горошкіна та інші. На сьогодні розроблено теоретичні засади навчання орфографії в школі. Оскільки більшу частину орфографічних відомостей учні опановують у процесі вивчення морфології, то методика вивчення орфографії головним чином має граматичне спрямування. О. Горошкіна вважає, що «це не сприяє формуванню системних знань, оскільки орфографічні відомості розчиняються в граматичному матеріалі» [19, с. 80].

Вибір того чи того методу або прийому зумовлений темою уроку, віковими особливостями учнів, уподобаннями вчителя тощо. Позитивний результат є критерієм ефективного добору методу. У дослідженнях В. Вітюк, А. Віцюк, О. Караман, І. Хом'яка, С. Яворської та інших експериментально доведено доцільність застосування методу вправ для формування орфографічних умінь і навичок учнів. Ефективними є різні види вправ: списування, орфографічний розбір, вправи з орфографічним словником, різні види диктантів, запис тексту, вивченого напам'ять, перекази, твори та ін. [5].

Зокрема, С. Караман зауважує: «Оскільки мова як навчальний предмет має логічну структуру, основу якої складають мовні поняття, потрібно під час вивчення всіх рівнів мови встановлювати наскрізні міжпонятійні зв'язки, що посилює розвивальну функцію методів навчання, активізує пізнавальну самостійність учнів, сприяє творчому вибору методів навчання» [25, с. 112]. Учений виділяє основні методи навчання української мови: усний виклад учителем матеріалу, бесіда вчителя з учнями, спостереження учнів над мовою, робота з підручником, метод вправ [25, с. 110]. До названих основних методів С. Караман додає ще комп'ютеризоване навчання, а також інтерактивні методи, зокрема дискусія, рольова гра, моделювання, метод кейса, як способи інтенсифікації та оптимізації навчально-виховного процесу [25, с. 130-132]. Як бачимо, увага спрямована на технологічний підхід у застосуванні такого типу методів.

Т. Груба пропонує систематизувати методи мовної підготовки учнів таким чином: 1) організація вчителем цілеспрямованої діяльності учнів, спрямованої на сприймання та осмислення навчального матеріалу (учні отримують готові узагальнення в процесі викладу навчального матеріалу вчителем); 2) організація частково-пошукової діяльності учнів (евристична бесіда); 3) організація самостійного засвоєння учнями знань шляхом вивчення параграфа підручника; 4) організація самостійного осмислення учнями навчального матеріалу на основі цілеспрямованих спостережень учнів над мовою і мовленням; 5) організація відтворення учнями одержаних знань (відтворювальна бесіда, висловлювання учнів на лінгвістичну тему); б) організація операційної діяльності учнів, спрямованої на застосування здобутих знань і формування навчально-мовних та правописних умінь, навичок; 7) організація процесів сприймання, відтворення й продукування учнями усного та писемного мовлення [20, с. 5].

О. Потапенко пропонує розширити й доповнити класифікацію методів навчання мови за способом взаємодії вчителя та учнів такими складниками: метод роботи з електронними носіями знань, Інтернетом; метод лінгвістичної інтуїції; метод лінгвістичного програмування й алгоритмізації; метод запобігання типовим недолікам учнів.

Сучасна компетентнісно орієнтована методика спрямовує вчителя передусім на практичні методи, а саме: ситуаційний, метод проєктів, вправи, діалогічної взаємодії, метод гри тощо. Навчання орфографії в школі полягає в тому, щоб, по-перше, ознайомити із системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; по-друге, довести необхідність практичного оволодіння орфографією; по-третє, сформувати в учнів сталі орфографічні вміння та навички. Останнє завдання, є найважливішим і найскладнішим [19, с. 79].

Лише на основі сформованих учнів знань можливо виробити правописні вміння шляхом організації практичної діяльності. З цією метою має використовуватися спеціальна система методів. О. орошкіна вважає, що

для формування орфографічних умінь доцільно систематично залучати учнів до виконання вправ. До таких належать: пошук орфографічної помилки в окремому слові (словах), словосполученнях, реченнях, текстах, запропонованих учителем або поданих у підручнику, посібнику; самостійний пошук помилок у текстах різної жанрово-стильової належності. Якщо це текст, запропонований учителем, доцільно позначити кількість помилок, які учні повинні (мають) знайти. У старших класах можуть бути помилки на різні орфограми й пунктограми. У цьому разі обов'язково давати правильний текст для перевірки результатів виконання вправи [17].

Методисти-практики підкреслюють, що для ефективного формування орфографічної грамотності учнів недостатньо лише їхнього знання орфографічних і пунктуаційних правил. «Потрібна різноманітна й ефективна практика письма, взаємопов'язана з постійним мисленням. У зв'язку з цим, окрім традиційних форм роботи з правопису (орфографії та пунктуації), ми використовуємо такі, що спрямовані на осмислення й аналіз орфограм і пунктограм, порівняння й зіставлення мовних явищ, розвиток творчих здібностей, уміння міркувати й узагальнювати. Це передовсім орфографічний і пунктуаційний практикуми: систематичне виконання вправ із певною орфограмою чи пунктограмою. Дидактичний матеріал для практикуму слід добирати з урахуванням частотності вживання орфограм і пунктограм у писемному мовленні» [19, с. 23].

О. Кучерук у монографії, присвяченій дослідженню системи методів навчання української мови в основній школі, зазначає, що методи формування навчально-мовних та правописних умінь і навичок мають практичне спрямування: передбачають аналіз учнями орфограм у коренях слів, префіксах, суфіксах, закінченнях, на межі морфем, у складних словах, у запозичених словах; вставлення пропущених орфограм; добір слів на основі орфографічних асоціацій; вироблення вмінь застосовувати орфографічні правила під час диктанту тощо [36, с. 170].

Щодо методів формування орфографічних умінь учений зазначає, що учитель має враховувати такі закономірності:

- ефективність формування орфографічних умінь залежить від використання відповідних правил у правописній діяльності;
- залежність орфографічних навичок від уміння аналізувати структуру слова;
- залежність становлення орфографічних навичок від розвитку чуття мови, зорової, слухової, моторної пам'яті;
- залежність формування орфографічних навичок від системного підходу до впорядкування хаотичного набору орфографічних приписів, від усвідомлення учнями типових варіацій орфограм;
- залежність між начитаністю учня і рівнем його правописних навичок;
- залежність розвитку орфографічної грамотності від навчальних досягнень учнів з інших мовознавчих розділів – на основі цього впливає важливий методичний принцип: навчання орфографії на лексико-граматичній основі;
- вироблення орфографічних умінь, навичок великою мірою залежить від тренувальних завдань – визначається системою орфографічних вправ [36, с. 177 – 178].

Добираючи методи формування орфографічних умінь учнів, учитель, безперечно, спирається на принципи, на яких ґрунтується орфографічна система, а саме: фонетичний, морфологічний, традиційний (або історичний), смисловий (диференціюючий). Врахування принципів орфографії дає можливість підвищувати науковий і методичний рівень викладання орфографії, пов'язувати її із загальними відомостями про мову, оскільки правопис відбиває в собі систему мови, її фонетичну і граматичну будову. Крім того, без врахування принципів правопису не можна знайти оптимальних шляхів опрацювання орфограм.

Оскільки основними в українській мові вважаються фонетичний і морфологічний принципи орфографії, то велику увагу вчитель має приділяти

роботі зі встановлення відповідності між літерами слова й позначуваними ними звуками, аналітичним діям щодо написання слів, у яких відбувається чергування звуків і виникають фонетичні варіанти морфем.

За фонетичним принципом слова передаються на письмі відповідно до їх літературної вимови, тобто у словах звуки передаються буквами з тим звуковим значенням, яке закріплене за ними в українській графіці. Написання слів за цим принципом не залежить ні від етимології, ні від морфемної будови чи творення слова. При вивченні написань за фонетичним принципом необхідно проводити зіставлення вимови і написання слів, що сприяє поглибленню знань з фонетики і формуванню на цій основі орфоепічних і орфографічних навичок.

При написанні за морфологічним принципом зберігається однакове написання морфем у формах слова або в групі слів з однією й тією ж морфемою. Засвоєння написань, що ґрунтуються на морфологічному (букви в коренях, префіксах, суфіксах, закінченнях) принципі, вимагає міцних знань про будову слова і словотворення, вміння легко визначати морфемну і словотвірну структуру слова. Тому вивчення орфографії має нерозривно пов'язуватись із цими розділами науки про мову. Учитель, показуючи це, підкреслює системність орфографії, зв'язану з системою мови, і важливе соціальне значення її норм: однакове написання морфем полегшує читання й розуміння писемного мовлення, а отже, й виконання мовою найважливішої її функції – функції комунікації.

Історичний, або традиційний, принцип полягає в тому, що слова передаються на письмі за традицією, як вони писались раніше, хоч у сучасній мові таке написання не пояснюється ні вимовою, ні граматичною структурою. Робота з словником є основним видом вправ при вивченні традиційних написань.

Диференціюючий (смисловий, семантичний) принцип правопису пов'язаний з розрізненням значення слів. За цим принципом вживається велика літера, пишуться прислівники, прийменники з повнозначними

словами, деякі форми слів тощо.

Отже, формування орфографічної грамотності учнів старших класів відбувається із урахуванням принципів правопису шляхом залученням різних методів. О. Кучерук ефективними вважає такі методи:

- *показ і пояснення* орфографічних дій (варто застосовувати для розвитку наслідувальної діяльності учнів);

- *метод асоціацій* передбачає аналітико-синтетичну діяльність зі встановлення зв'язків між орфограмами, словотворчу роботу на основі орфографічних асоціацій;

- *метод мовного аналізу* (орфографічний розбір слів для запобігання правописних помилок);

- *метод програмованого навчання* (алгоритмізація орфографічних дій);

- *метод роботи з орфографічним словником* (відшукування в словнику слів, написання яких залежить від лексичного значення, перевірка слів, які пишуться за традицією, складання на основі словників завдань і запитань для самоконтролю тощо);

- *проблемний метод* (використання проблемних ситуацій з метою створення позитивної мотивації на уроці, активізації пізнавально-практичної діяльності, розвитку логічного мислення й свідомого опанування українського правопису);

- *ігровий метод* у вигляді тематичної мовної гри природно викликає інтерес до предмета, активізує, урізноманітнює пізнавальну діяльність учнів на уроці;

- *метод вправ* (вправи – на редагування, переклад, групування слів за орфограмами, конструювання слів за моделями, утворення граматичних форм, списування та ін.; вправи з ключами – так звані ключі, у яких даються крилаті вислови відомих філософів, учених, письменників, виступають одночасно як контроль для перевірки правильного виконання вправ, як стимул до навчальної діяльності та пізнавально-виховний засіб);

– *метод творчої реалізації* (передбачає творчі завдання на складання текстів;

– *метод диктанту* (на орфографічні правила та закріплення орфографічних умінь, навичок) [36, с. 179].

Наведені методи спрямовані на вироблення вміння застосовувати орфографічні правила в процесі письма, уміння розподіляти слова на ті, які пишуться за правилом, і ті, правопис яких не підлягає правилу, уміння знаходити, пояснювати, виправляти орфографічні помилки тощо.

Сучасна лінгводидактика не припиняє пошуку методів навчання української мови у закладах загальної середньої освіти профільного спрямування.

Висновки до першого розділу

Пріоритетним у шкільному курсі української мови є формування орфографічної грамотності, оскільки дотримання норм, визначених орфографією, забезпечуючи якісну писемну комунікацію, є свідченням належної мовної культури, а отже, має соціальне значення.

Розуміємо термін *орфографічна грамотність* як складник загальної мовної культури, який формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок.

Оскільки правопис змінюється під впливом як мовних, так і позамовних факторів, то змінюється сутність орфограми: при розв'язанні питання про те, які написання слід підводити під поняття *орфограма*, необхідно врахувати не тільки можливі варіанти написань або необхідність зважати на традиції, але й на діалектне оточення учнів, етап навчання, ситуативні зміни тощо.

Сучасна методика формування орфографічної грамотності спрямована на вивчення орфографії у зв'язку зі структурними рівнями української мови –

фонетикою, орфоепією, лексикою, словотвором, морфологією і синтаксисом, а також у поєднанні з роботою над розвитком мовлення.

У результаті аналізу лінгводидактичних праць виокремлюємо такі пріоритетні підходи в навчанні орфографії: компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивно-комунікативний, особистісно орієнтований, системний, синергетичний, текстоцентричний, аксіологічний, соціокультурний.

Для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі лінгводидактикою виокремлено як пріоритетні такі принципи: науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, практичної спрямованості, наочності, співтворчості й партнерства.

Визначаємо специфічні принципи навчання орфографії української мови, зокрема: вивчення орфографії української мови як динамічної системи; засвоєння правописних норм на основі знання орфоепічних, фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних норм; взаємозалежності усного й писемного мовлення; системного засвоєння правописного матеріалу; автоматизму й свідомості у процесі вивчення орфографії української мови; відповідності українського правопису соціальним запитам; мотивації до правописного самовдосконалення.

Усі зазначені вище підходи і принципи реалізуються за допомогою системи методів. Поняття *метод* розуміємо як головний інструмент педагогічної діяльності, за допомогою якого здійснюється взаємодія вчителя та учнів.

У нашому дослідженні послуговуватимемося класифікацією методів удосконалення орфографічної грамотності О. Кучерук: *показ і пояснення орфографічних дій; метод асоціацій; метод мовного аналізу; метод програмованого навчання; метод роботи з орфографічним словником; проблемний метод; ігровий метод; метод вправ; метод творчої реалізації; метод диктанту.*

Ці методи передбачають виконання сукупності навчальних дій, спрямованих на формування в учнів орфографічної пильності, що є необхідною умовою для самостійної діяльності над виробленням правописних умінь, навичок. Долучення старшокласників до виконання вправ дозволить реалізувати в практичних діях знання з усіх розділів мовознавства: фонетики, будови слова і словотвору, лексики, морфології і синтаксису.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНІ ЧИННИКИ ПОГЛИБЛЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ З ОРФОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

2.1. Психологічні та психолінгвістичні чинники на завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі

Профільна школа передбачає практичну спрямованість освіти, посилення прикладного аспекту знань, тобто вміння учнів застосовувати знання на практиці. «Мета профільного навчання української мови полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається активною громадською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати» [55]. Отже, нова освітня парадигма спонукає до усвідомлення необхідності самоосвітньої діяльності людини та її готовності оволодівати новими знаннями, у тому числі вивчати іноземні мови. Успішне досягнення цієї мети залежить від врахування психологічних особливостей кожного учня, які зумовлюють використання методично доцільних прийомів, форм і засобів навчання

Профільне навчання у 10-12 класах здійснюється за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, філологічний, художньо-естетичний, природничо-математичний, технологічний, спортивний.

Автори «Програми з української мови для профільного навчання учнів 10-11 класів» зазначають: «Досягненню мети і розв'язанню завдань профільного навчання української мови сприятиме використання положень

взаємопов'язаних сучасних наукових підходів: особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного» [55].

Профільне навчання передбачає усвідомлене засвоєння учнями знань, що ґрунтується на психологічній теорії про єдність свідомості та діяльності. Розглядаючи навчання як спеціально організований процес, педагоги і психологи відзначають наявність у ньому взаємопов'язаних етапів, на кожному з яких неоднаково виявляється процес формування орфографічної грамотності. Постійне удосконалення орфографічних дій учнів, засноване на накопичуваних наукових знаннях, сприяє різному розвитку школярів, якісному поліпшенню їх навичок.

Учені наголошують на ефективності формування орфографічних умінь і навичок, ураховуючи психологічні та психолінгвістичні чинники. На думку психологів, рівень грамотності учнів «перебуває у прямій пропорційній залежності від розвитку уваги, типу мислення та рівня сформованості навчально-пізнавальних дій, причому увага відіграє більшу роль в учнів із середнім рівнем орфографічної грамотності, а мислення – з високим: отож, для формування умінь і навичок середнього рівня необхідно, передусім, розвивати увагу і пам'ять учнів, а високого рівня – їх мислення, інтелектуальну діяльність» [46, с. 65].

На завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі пріоритетними стають соціально-мотиваційних чинники. З. Бакум зазначає: «Сучасна теорія навчання мови на передній план висуває розгляд нових аспектів освіти, залучаючи до її осмислення широке коло наук, серед яких важливе місце посідає психологія (соціальна, загальна, педагогічна, вікова). Науковці прагнуть звернути увагу організаторів навчального процесу на важливість психологічних підходів, проблем, спрямованих на досягнення мети сучасної освіти: орієнтацію не лише на засвоєння підлітком певної суми знань, умінь і навичок, але й розвиток його особистості, його пізнавальних здібностей» [3, с. 117].

Отже, на завершальному етапі вивчення орфографії в школі навчальний процес має скеровуватися на учня, який постає як особистість, здатна до саморозвитку. З. Бакум визначає поняття *особистість* як «...конкретну людину в системі її стійких, соціально зумовлених психологічних характеристик, що проявляються в суспільних зв'язках і стосунках, визначають її моральні якості й мають суттєве значення для неї самої та тих, хто її оточує. Під час з'ясування структури особистості (до неї звичайно відносять здібності, темперамент, характер, мотивацію, соціальні установки) беремо до уваги такий чинник, як здібності» [3, с. 117].

У попередніх класах учні-десятикласники вже досягли певних успіхів у виробленні орфографічних умінь; до того ж пройшли відбір на володіння спеціальних здібностей – мовних з такими складовими: інтелектуальним компонентом (володіння логіко-граматичними операціями, відчуття образності); мовними (здатність сприймати семантику мовних одиниць, лексичне і граматичне значення); мовленнєвим (уміння будувати зв'язні лінгвістичні висловлювання, використовувати тропи, стилістичні фігури, володіння засобами інтонаційної виразності усного мовлення) [3, с. 118]. Окрім того, у процесі навчання мови учитель має звертати увагу на розвиток інших здібностей: теоретичних, практичних, навчальних та творчих. Саме поєднання різноманітних здібностей, на думку психологів, визначає рівень розвитку конкретної людини.

Відповідно до сучасної вітчизняної вікової періодизації юнацький вік охоплює два послідовних етапи: 15-18 років – рання юність, а з 18 до 21 року триває власне юність. Досягнення фізичної зрілості загалом позитивно впливає на психіку юнаків, так як усвідомлення своєї сили і привабливості, здоров'я формує у хлопців та дівчат високу самооцінку, впевненість в собі, оптимізм та життєву активність [50, с. 214].

Навчання юнаків у старшій школі здебільшого позитивно впливає на їх психіку, так як вони знаходяться в звичному середовищі на позиції старших, мають можливість продовжити процес вибору професії. Старшокласники

сприймають учителя як старшого друга, до якого можна звернутись за порадою щодо подальших життєвих планів. Водночас до особистісних якостей вчителів вони висувають високі вимоги. Серед найбільш бажаних якостей педагога юнаки називають емоційну стійкість (врівноваженість, доброзичливість, терплячість), демократичність (позитивне ставлення до запитань юнаків, толерантність до альтернативних точок зору), комунікабельність, любов до учнів, розуміння їх потреб й індивідуальних особливостей, ерудованість, об'єктивність [50, с. 220].

На важливість урахування психологічних основ у навчанні мови вказує М. Пентилюк: «Психологічний аспект спирається на ті психічні чинники, які забезпечують якісне засвоєння мови та формування мовленнєвих умінь і навичок, школярі повинні розуміти, що мова розвиває мислення, а мовленнєва діяльність тренує розум людини» [39, с. 24]. При організації навчального процесу важливо враховувати, що в юнацькому віці сприймання спрямоване як на зовнішні об'єкти, так і на внутрішній світ. Зростає продуктивності пам'яті щодо абстрактного матеріалу, системному й осмисленому використанні раціональних прийомів запам'ятовування. Спостерігається спеціалізація пам'яті відповідно до провідних інтересів і професійної спрямованості юнаків.

Ще один важливий фактор, який сприяє систематизації набутих знань та збагаченню інтелекту, – уява, яка набуває в юнацькому віці нової якості і стає фактором саморегуляції діяльності. Так, оволодіваючи складним навчальним матеріалом, старшокласники не лише вдосконалюють репродуктивну уяву, а й розвивають творчу уяву, що виразно виявляється в навчальній, дослідницькій, художній та інших видах діяльності. Юнацький вік – важливий етап розвитку розумових здібностей, що передбачає активізацію теоретичного мислення прагнення до узагальнення, пошук загальних закономірностей за конкретними фактами» [50, с. 222].

Розвиток пізнавальних здібностей старшокласників відбувається і завдяки вдосконаленню їхньої здатності до цілеспрямованого зосередження

уваги на певних об'єктах і явищах, що є свідченням розвитку концентрації уваги та логічного мислення. Разом з тим розвиток мислення у юнаків стимулює вироблення критичного ставлення до знань, унаслідок чого знання перетворюються у систему, яка слугує основою для формування світогляду. Створюються умови для вдосконалення зв'язного мовлення учнів та учениць, підвищення їхньої орфографічної грамотності. Мотиваційним стимулятором для цього є спрямованість на успішне складання ЗНО (в умовах війни МПТ) для здобуття в майбутньому професії. У зв'язку з цим змінюються вимоги до старшого школяра й умови його формування як особистості: він повинен бути підготовленим перш за все до праці. Мотиви, пов'язані з майбутнім учня, стають не тільки домінуючими, але й безпосередньо спонукають його до навчання. Оскільки в цей період в школярів формуються такі важливі особистісні риси: усвідомленість, самостійність, незалежність, здатність до самоконтролю, а прагнення до самореалізації приводить до пошуку свого місця в суспільстві, до потреби виявити себе як неповторну особистість. Отже, визначальним для цього вікового періоду є самовизначення, усвідомлення власних можливостей і прагнень, свого покликання в житті.

Провідною в цей період психологи вважають навчально-професійну діяльність. Сучасні старшокласники усвідомлюють, що їм а не просто треба отримати «Свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти», а здобути якісні знання, які забезпечать їм конкурентоздатність чи то на ринку праці, чи в можливості здобути вищу освіту.

При організації навчального процесу важливо враховувати й інші мотиви, які спонукають учнів до вдосконалення орфографічної грамотності. Автори «Практикуму з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах...» за редакцією М. Пентилюк стверджують, що серед мотивів навчання найголовніші такі: суспільно-політичні (державність української мови, обов'язок учня вчитися в школі); професійно-ціннісні (професійне навчання здійснюється державною мовою); мотив соціального престижу, громадського обов'язку; комунікативні мотиви (потреба

спілкуватися українською мовою); мотиви, пов'язані з потребою самовдосконалення, самовиховання; мотив поваги до учителя; утилітарні мотиви (потреба в знаннях мови як засобу досягнення певних життєвих вигод); мотиви тривожності, відповідальності (не підвести клас, побоювання одержати низький бал) [49, с. 54].

На завершальному етапі навчання мови у профільній школі сприяє засвоєнню орфографічних норм і те, що учні вже мають знання з усіх розділів мовознавства. Таким чином, у старших класах учитель спрямовує роботу на поглиблення, узагальнення, систематизацію знань із орфографії, удосконалення орфографічних навичок у зв'язку з виконанням письмових робіт, а також під час поглибленої роботи над орфографією та пунктуацією.

Під час засвоєння правописних норм і вироблення відповідних умінь старшокласники учні вже можуть прослідкувати корелятивні зв'язки тих чи тих правил, умовну закономірність винятків. Тому вчені наголошують на тому, що вчитель має подавати правописні норми як струнку систему, яка породжуватиме таку саму чітку структуру знань старшокласника.

Важливим психолінгвістичним чинником засвоєння учнями орфографії є врахування в процесі роботи над нею особливостей становлення орфографічної навички. «Орфографічна навичка, як і будь-яка інша, є вторинно автоматизованою дією. Процес вироблення її тривалий і складний. Формування орфографічних навичок підлягає закономірностям аналітико-синтетичної діяльності головного мозку, встановленим академіком І. Павловим. Психологічна наука процес автоматизації характеризує як поступовий перехід від розгорнутого процесу суджень і умовиводів до згорнутого процесу, під час якого ланцюг логічних операцій скорочується, поступово ведучи до моментального виконання дії» [5, с. 173].

Процес формування орфографічної навички як вторинно автоматизованої дії вчені пояснюють так: «На перших етапах створення орфографічної навички певні ділянки півкуль головного мозку найбільш збуджені. Поступово, якщо ті ж подразнення повторюються, збудженість цих

ділянок дедалі знижується і, нарешті, орфографічні дії виконуються ними в загальмованому стані; активними стають інші ділянки мозку, що виконують інші важливі дії. Однак в орфографічній навичці залишаються до кінця неавтоматизовані елементи, зв'язані з розумінням будови мови, наскільки це необхідно для правильної передачі змісту [5, с. 174]. Безперечно, важливу роль у формуванні орфографічних навичок відіграють також усі види правописної пам'яті (зорова, слухова, моторна, кінестезична), які діють у сукупності, зокрема під час виконання вправ.

Отже, орфографічна навичка – це безпосередній наслідок засвоєння знань, які зміцнюються в процесі повторного застосування їх на практиці під час розв'язання орфографічних завдань при виконанні вправ. Тому-то важливими умовами оволодіння орфографічними навичками є: 1) глибоке, усвідомлене засвоєння учнями теоретичних положень орфографії, 2) вміння застосовувати їх у практиці письма, 3) достатня кількість орфографічних вправ [5, с. 174].

До психолінгвістичних чинників формування в учнів орфографічних умінь і навичок відносимо також здатність визначати орфограми у вживаних словах, а зосереджуючи свою увагу на структурі слова, знати особливості мовних явищ, які становлять зміст орфограм. А вміння помічати «підступні» для написання місця формуються на основі теоретичних знань. Десятикласники з попередніх класів уже знають, що в основі орфограм лежать фонетичні особливості, які полягають у чіткому усвідомленні учнями звукового складу української мови, графічні, що становлять співвідношення писемних знаків з фонетичними властивостями мови, фонематичні, пов'язані з морфонологічними чергуваннями фонем, словотворчі, зумовлені написанням значущих частин слова, семантичні, що характеризуються лексичним значенням окремих слів і словотворчих морфем.

На завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі вчитель повинен врахувати як психологічні та психолінгвістичні чинники. Адже засвоєння правописних норм – складний інтегративний процес

результативність якого залежить від об'єктивних і суб'єктивних характеристик індивіда та умов навчального оточення. Основними психологічними чинниками, що впливають на формування орфографічної грамотності, є мислення, пам'ять, увага, мовне чуття, мотивація, високий пізнавальний і теоретичний інтерес.

2.2. Особливості формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання

В умовах воєнного стану дистанційне навчання забезпечує можливості для учнів продовжувати здобувати повну загальну середню освіту в Україні незалежно від їх місця перебування відповідно до державних гарантій згідно зі ст. 57-1 Закону України «Про освіту». Зауважимо, що можливість здобувати освіту за дистанційною формою передбачена положеннями Законів України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» і є реалізацією права на освіту, передбаченого ст. 53 Конституції України. На сьогодні застосування дистанційного навчання стає одним із стратегічних напрямів розвитку та реформування системи освіти України.

«Дистанційне навчання – сукупність інформаційних технологій та методик викладання, які передбачають здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів у навчальному закладі. Відмінністю дистанційного навчання від заочного навчання є використання синхронного режиму – при якому здобувачі освіти працюють разом із педагогічним персоналом закладу наживо, використовуючи засоби та технічні рішення зв'язку в реальному часі, дотримуючись встановленого закладом освіти розкладу занять» [58].

У нашому розумінні термін *дистанційне навчання* охоплює такі поняття як дистанційна форма здобуття повної загальної середньої освіти та використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти. Практика показала, що ця форма навчання потребує об'єднання

спільних зусиль батьків, учнів та педагогічних працівників для досягнення необхідних результатів, а також підтримки з боку держави.

Успішна реалізація дистанційного навчання передбачає процес створення певного інформаційно-навчального простору, який забезпечуватиме взаємодію між учителем та учнем у синхронному та асинхронному режимах спілкування, і саме в цьому вбачається шлях до індивідуалізації педагогічного впливу та забезпеченні самостійного доступу старшокласників до необхідної навчальної інформації.

На порталі «НУШ» зібрано найпопулярніші онлайн-платформи, які допоможуть при організації дистанційного навчання.

- *HUMAN* – зручна система для ведення електронного документообігу, проведення онлайн-уроків, здачі та перевірки домашнього завдання, отримання від учнів зворотнього зв'язку та спілкування. Учителі можуть створювати на платформі власні уроки та користуватися ними далі. Базова версія програми безоплатна, її функціоналу вистачає для дистанційного навчання.

- *Prosvita* – освітня платформа з з безплатним доступом із будь-якого електронного пристрою до щоденника та навчальних досягнень, освітніх матеріалів, онлайн-уроків та домашніх завдань. Батьки бачать успіхи дитини та виконання домашки, а учні бачать свої завдання та можуть завантажити їх навіть із телефону.

- *Google classroom* – безплатний вебсервіс, створений Google для закладів освіти, на якому вчителі можуть створювати та перевіряти завдання, що зберігаються в окремих папках учнів на Google-диску. Дані про виконані школярами завдання постійно оновлюються, вчителі можуть залишати коментарі до перевіреної роботи.

- *MOODLE* – навчальна платформа, де є змога представляти навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, вебсторінка); тестувати та опитувати школярів із використанням запитань

закритого і відкритого типу; виконувати завдання з можливістю пересилати відповідні файли.

- *Нові знання* – безплатна платформа для дистанційного навчання, де є електронні класні щоденники та журнали, розклад уроків та доступ до інтерактивних підручників. Щоб доєднатися до неї, заклад освіти має бути учасником системи «КУРС Школа».

- *Єдина школа* – безплатна онлайн-платформа, доступ до якої мають вчителі, учні та батьки за допомогою додатку в смартфоні. Батьки мають доступ до електронного журналу та щоденника, можуть контролювати присутність своєї дитини на уроках та стежити за її успішністю. Вчитель може створювати домашні завдання з аудіо- чи відеофайлами, а також розробляти тести.

- *Мій Клас* – електронна платформа, яка допомагає провести дистанційні уроки, тут зібрані готові завдання та тести різних видів складності, є можливість автоматично перевіряти роботи учнів та виставляти оцінки, вчитель може створювати свої робочі програми на сайті. Батьки одержують щотижневі звіти про успішність дітей, а доступ до учнівських профілів мають лише ідентифіковані вчителі. Користування сервісом безплатне, існує платна опція з розширеними функціями «Мій+».

- *Всеукраїнська школа онлайн* – безплатна платформа для дистанційного та змішаного навчання учнів 5–11 класів. На ній зібрані відеоуроки, тести та матеріали для самостійної роботи з 18 основних предметів.

- *GoogleDoc* – безплатна програма, що дає змогу використовувати вордівські документи як дошку чи зошит для спільної роботи вчителя та учнів.

- *Paint* – платформа, яку вчителі використовують як дошку, на якій можна креслити та малювати. Або ж працювати над шкільними домашніми завданнями. Утім, не передбачена взаємодія учня та вчителя. Користування сервісом не потребує оплати.

- *Conceptboard* – частково безплатний інтернет-ресурс, який має функції програми Paint та дає змогу спільно працювати над завданнями. Для цього вчитель має завантажити матеріали на платформу та надати доступ до них учням (через QR-код чи запрошення на електронну пошту).

- *Liveworksheets* – сайт безплатних інтерактивних завдань на будь-які теми. Вчитель може знаходити готові вправи або створити власні. Свої завдання можна зберігати в інтерактивному зошиті, який зберігається на сайті. На сайті учень може самостійно перевірити помилки або надіслати результат на електронну адресу вчителя.

- *LearningApps* – безоплатна платформа, яка дає змогу створювати інтерактивні ігри та вправи з різних предметів. До вправ можна додавати фото, картинки, звук або відео. На платформі є вже готові завдання, які можна редагувати.

- *Nearpod* – це частково безоплатна онлайн-платформа для створення живих уроків (більшість функцій платні). Якщо ж користуватися повною версією програми, можна сконструювати онлайн-урок, додаючи презентації PowerPoint, створюючи власні слайди з аудіо та відео, картинками та текстом, вставляючи відео із Youtube.

- *Kahoot* – ігрова навчальна платформа, де ігри створені у форматі тестів із кількома варіантами відповідей. Доступ до тесту можна отримати через веббраузер або додаток «Kahoot!».

- *Classtime* – онлайн-платформа з безплатним та преміум-доступом. Безплатний варіант дає змогу провести оцінювання учнів дистанційно та в класі. Вчителі можуть створювати інтерактивні уроки, додаючи відео, формули або використовуючи бібліотеку з-понад 30 тисяч питань.

- *Padlet* – мультимедійний ресурс, де можна безоплатно створювати, редагувати та зберігати інформацію. Це віртуальна стіна, на яку можна прикріплювати фото, файли, покликання на інтернет-сторінки та замітки.

- *Easy test maker* – сервіс для створення тестів, у яких можна вибирати правильні та помилкові твердження. Сервіс перемішує питання і варіанти

відповідей, щоб учні не списували. У безплатній версії можна створити 25 тестів, у платній – необмежену кількість [41].

На заняттях у дистанційному форматі використовуються такі ж основні види діяльності, як і на заняттях у класі: бесіди, дискусії, обговорення, інтерактивні форми та методи навчання, проектна діяльність, тощо. Ефективним прийомом удосконалення орфографічної грамотності під час навчання у форматі онлайн є, на нашу думку, презентація, завдяки якій навчальний матеріал можна подати наочно та доступно. Презентація впливає одразу на декілька видів пам'яті: зорову, слухову, емоційну і моторну. Важливо, щоб учитель долучав учнів до створення презентацій: таким чином учні матимуть можливість будувати свої виступи логічній послідовності, використовуючи для цього ключові слова, схеми, таблиці, ілюстрації тощо.

У більшості шкіл Кривого Рогу для дистанційного навчання використовуються платформи Google Classroom, ZOOM, а також для спілкування в групах мережі Viber, Telegram. Онлайн-роки на завершальному етапі вивчення орфографії у профільній школі проводяться з дотриманням календарного планування в таких формах: презентації, матеріали з завданнями, відеоуроки, аудіоуроки, корисні YouTube-відео, уроки Всеукраїнської школи та завдання з підручника.

Наприклад, освітній проект «На урок» [41] для підготовки на проведення уроків пропонує вчителям української мови та літератури такий інструментарій:

1. *Google документи, презентації, таблиці, малюнки* тощо. Учитель разом з учнями створюють і спільно використовують документи, презентації, електронні таблиці, а також залишають коментарі.

2. *Інтерактивні вправи в Learningapps*. Це своєрідний конструктор, призначений для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких учні можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі, що сприяє формуванню їх пізнавального інтересу.

3. *Сервіси для створення хмари слів, Canva* урізноманітнюють завдання, запропоновані до уроків.

4. *Віртуальні дошки* дозволяють зібрати в одному місці різноманітні ресурси до уроку та надати можливість учням залишати свої відповіді, посилання на виконані завдання.

5. *Навчальний ресурс Wardwall* – простий спосіб для створення власних навчальних ресурсів, вправ. Вікторини, вправи на зіставлення, ігри зі словами. Ресурс, який допомагає зробити дистанційне навчання цікавим та різноманітним.

6. *Онлайн-тести «На урок», «Всеосвіта»* дають можливість перевірити знання учнів з певної теми. Під час дистанційного навчання доцільно пропонувати учням тести лише в режимі реального часу; а виконання домашнього завдання з обмеженням у часі. Таким чином, можна побачити реальні знання учнів, так як в режимі звичайного тестування учні можуть проходити заданий тест декілька разів.

7. *Тренажер з правопису української мови*. Поєднує теоретичні положення й практичні завдання, що сприяє засвоєнню граматики української мови і вдосконаленню правописних навичок. Навчальні матеріали містять різноманітну пізнавальну інформацію, завдання, відповіді та інтерактивні тести онлайн.

На нашу думку, онлайн-тренажер у роботі вчителя над підвищенням орфографічної грамотності старшокласників є досить зручним ресурсом, оскільки сприяє вивченню та засвоєнню важких для сприймання правил, а також містить велику кількість завдань для самоперевірки. Усі правила супроводжуються відеоуроками, а також різноманітними онлайн-вправами. Якщо виникають труднощі з вибором правильного варіанта, можна натиснути кнопку «Підказка», і одразу запропонують відповідне правило. Позитивним є те, що кількість спроб не обмежена, постійно додаються нові завдання.

І в умовах дистанційного навчання одним із найважливіших різновидів

усної чи письмової роботи на уроках з української мови є вправи, особливо під час формування і вдосконалення орфографічної грамотності учнів. За метою, ступенем самостійності і творчості учнів сучасна дидактика поділяє вправи на такі типи:

- підготовчі – призначені виявити і ліквідувати прогалини у знаннях учнів;
- вступні – після ознайомлення з новим матеріалом (розпізнавання мовних явищ, пояснення орфограм, пунктограм тощо);
- тренувальні – для закріплення мовних (мовленнєвих) умінь і навичок: за зразком, за інструкцією, за завданням;
- завершальні – проблемні завдання практичного характеру, творчі роботи, контрольні роботи [6, с. 45].

За методами реалізації розрізняють такі різновиди вправ:

- орфографічний розбір – вид орфографічної вправи, що має на меті пояснити вживання відповідних орфограм і сприяє виробленню правописних умінь і навичок;

- списування – орфографічна вправа, яка полягає у відтворенні окремих слів, речень чи цілого тексту без змін або з певними змінами, що передбачає вибір орфограми з ряду можливих. Списування може бути текстуальне (дослівне) та вибіркоче (учні виписують лише слова з відповідними орфограмами);

- робота з орфографічним словником;
- диктанти;
- перекази;
- твори [32, с. 60]

У методичній літературі поняття диктанту вживають у кількох значеннях: 1) одна з найефективніших форм роботи, що сприяє виробленню міцних орфографічних і пунктуаційних навичок; 2) прийом організації навчальної діяльності в засвоєнні орфографії та пунктуації; 3) один із найпопулярніших видів граматико-правописних вправ, суть яких полягає в

письмовому відтворенні тексту, тобто в записуванні тексту під диктовку [32, с. 60].

Вважаємо, що задля формування орфографічних умінь і навичок в умовах дистанційного навчання диктант – це один із найефективніших видів орфографічно-пунктуаційних навчальних або контрольних вправ, суть яких полягає у відтворенні почутого або побаченого тексту, окремих речень, словосполучень, слів. Диктант не лише розвиває навички свідомого користування орфографічними та пунктуаційними правилами, а й сприяє зосередженню уваги, а через відповідним чином підібраний текст сприяє патріотичному, морально-етичному та екологічному вихованню учнів.

За особливостями сприймання тексту: 1) слуховий – різновид диктанту, який спирається на слухове сприймання прочитаного тексту з метою правильного його відтворення на письмі. Такий диктант сприяє виробленню навичок уважного слухання тексту, звуко-буквеного аналізу тощо; 2) зоровий – різновид диктанту, методика проведення якого полягає в тому, що записаний на дошці чи відображений за допомогою проектора текст (окремі слова, речення) учні читають, аналізують, згодом учитель текст витирає або вимикає зображення, а учні записують його з пам'яті, відтак записаний текст перевіряють. За допомогою цього диктанту не лише вдосконалюються вміння та навички учнів з орфографії та пунктуації, а й розвивається спостережливість, зорова пам'ять і увага.

3) коментований – різновид диктанту, під час записування якого учні пояснюють орфограми та пунктограми;

4) пояснювальний диктант – різновид диктанту, методика проведення якого полягає в тому, що учні спочатку записують текст, а відтак пояснюють правопис орфограм і пунктограм;

5) диктант «Перевіряю себе» – різновид диктанту, під час написання якого учні підкреслюють орфограми та пунктограми, у яких сумніваються, тоді з'ясовують у вчителя правопис сумнівних слів чи речень, а після обґрунтованої відповіді вчителя виправляють помилки. Такий диктант

сприяє розвитку свідомого письма, виробляє навички контролювати себе [32, с. 60].

Під час роботи над удосконаленням орфографічних умінь старшокласників на онлайн-уроках доцільно проводити диктант, який читає вчитель, або диктант за аудіозаписом. Дієвим різновидом у такому разі є словниковий диктант, оскільки за короткий проміжок часу можна записати багато слів на те чи те орфографічне правило.

Переказ як вид роботи з розвитку мовлення закріплює орфографічні, пунктуаційні, граматичні, лексичні та стилістичні вміння та навички учнів. В умовах дистанційного навчання ефективним вбачаємо письмовий переказ (переказ прослуханого, переказ прочитаного, переказ побаченого).

Орфографічна робота здійснюється і під час написання твору, який може бути різний за обсягом – докладний чи твір-мініатюра. Саме твір ілюструє орфографічні, пунктуаційні, граматичні, лексичні та стилістичні вміння та навички, демонструє ерудованість учнів, здатність аналітично мислити, формулювати тезу і чітко її доводити аргументами. Орфографічні помилки, виявлені під час перевірки творів, допоможуть учителеві зорієнтуватися у виборі методів удосконалення правописної грамотності старшокласників.

Велике значення у формуванні орфографічної грамотності учнів має робота над виправленням помилок, яка проводиться після написання таких різновидів вправ, як диктант, переказ і твір. Щоб учні не допускали помилок, варто не лише їх виправити, але й проаналізувати, виконати кілька завдань на правила, стосовно яких були допущені помилки.

Отже, на онлайн-уроках, як і під час навчання в класах, задля успішного формування в старшокласників орфографічних умінь необхідно раціонально поєднувати в роботі теорію і практику. Шляхом виконання вправ, які складаються зі списування і диктантів, під час написання переказів і творів учні виробляють вміння застосовувати теоретичні знання у практичній мовленнєвій діяльності. Усі ці різновиди вправ допомагають

формувати орфографічну компетентність на завершальному етапі вивчення мови.

Крім того, в умовах дистанційного навчання учитель та учні мають змогу послуговуватися різними освітніми платформами, соціальними мережами, додатками, застосовуючи відповідні цифрові інструменти. Використання платформ для впровадження ефективного, цікавого та продуктивного навчання у дистанційному режимі потребує ретельної підготовки від вчителя, на допомогу якому створено такий освітній ресурс, як Всеукраїнська школа онлайн для 5–11 класів.

Висновки до другого розділу

На завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі удосконалення орфографічних умінь і навичок учнів базується на накопичуваних наукових знаннях, одержаних під час навчання в попередніх класах. Для ефективного вдосконалення орфографічної грамотності старшокласників учитель має враховуючи психологічні та психолінгвістичні чинники.

Психологічними особливостями юнацького віку є зростання продуктивності пам'яті; уява набуває нової якості, що підвищує потенціал абстрактного мислення.

Пріоритетними в навчальній діяльності старшокласників стають мотиваційні чинники, які спонукають усвідомлено здобувати знання задля втілення планів на майбутнє. Поділяємо думку, що найголовнішими мотивами навчання є такі: суспільнополітичні; професійно-ціннісні; мотив соціального престижу, громадського обов'язку; комунікативні мотиви; мотиви, пов'язані з потребою самовдосконалення, самовиховання; мотив поваги до учителя; утилітарні мотиви; мотиви відповідальності.

У старших класах учитель спрямовує роботу на поглиблення, узагальнення, систематизацію знань із орфографії, удосконалення

орфографічних навичок у зв'язку з виконанням письмових робіт.

Важливим психолінгвістичним чинником засвоєння учнями орфографії є формування орфографічних навичок внаслідок усвідомленого засвоєння учнями теоретичних положень орфографії та уміння застосовувати їх у практиці.

В умовах дистанційного навчання, як і на заняттях у класі, одним із найважливіших різновидів роботи під час формування і вдосконалення орфографічної грамотності учнів є різноманітні вправи: орфографічний розбір, списування, робота з орфографічним словником, диктанти, перекази, твори. Ефективним прийомом удосконалення орфографічної грамотності на онлайн-уроках є презентація, яка впливає одразу на декілька видів пам'яті: зорову, слухову, емоційну і моторну.

Інформаційно-навчальний простір, створений задля дистанційного навчання, забезпечує шлях до індивідуалізації педагогічного впливу та забезпеченні самостійного доступу старшокласників до необхідної навчальної інформації. Учителі та учні мають змогу послуговуватися різними освітніми платформами, соціальними мережами, додатками, що розширює можливості навчання зробити цікавим та ефективним.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТОВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

3.1. Питання орфографії в шкільних програмах з української мови

Вивчення української мови на завершальному етапі спрямоване на підвищення культури мовлення і рівня грамотності учнів, а також на вдосконалення умінь використовувати лінгвістичні знання в різних сферах діяльності. Систематизація і поглиблення вивченого в попередніх класах у цей період проводиться на більш високому рівні узагальнення, що відображено в програмах десятого та одинадцятого класів.

Так, у «Програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія» [55] (далі – Програма) визначено, що серед низки завдань навчання української мови є й такі, що стосуються вдосконалення орфографічної грамотності учнів: «...оволодіння уміннями сприймати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, критично оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й мовленнєвої ситуації, достовірності; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; моделювати мовленнєву поведінку відповідно до завдань мовленнєвого спілкування; підвищення рівня мовленнєвої культури, орфографічної та пунктуаційної грамотності...» [55, с. 24].

Зміст навчального матеріалу в Програмі структуровано з урахуванням тісно взаємопов'язаних лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній. Профільний курс – це єдність процесу поглибленого засвоєння основ лінгвістики, мовних одиниць сучасної української літературної мови, теорії мовленнєвої діяльності, психолінгвістичних основ мовленнєвої комунікації, процесу формування

умінь нормативного, доцільного, оптимального використання мовних засобів у різних сферах і ситуаціях спілкування [55, с. 17].

Робота по вдосконаленню орфографії у Програмі запланована з розрахунку, що учні 10 класу володіють мовою достатньо для того, щоб самостійно виправити більшість своїх помилок. Один із аспектів навчання в 11 класі – узагальнення і повторення складних тем з усіх розділів програмного курсу української мови через призму практичної та функціональної стилістики, підготовка до державної атестації та зовнішнього тестування.

Питання орфографії в Програмі з української мови розглядається в контексті завдань вимог до рівня підготовки старшокласників: учні повинні знати /розуміти поняття мовної норми, її різновиди (орфоепічні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні), функції, сучасні тенденції розвитку, норми мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування; учні повинні уміти виробляти науковий погляд на мовні явища, виконувати порівняння й зіставлення, аналіз і синтез, узагальнення, абстрагування, класифікацію лінгвістичних одиниць і мовних фактів, оцінювати їх під кутом зору нормативності та вживання в мовленні; виконувати усі види мовного аналізу, зокрема орфографічний аналіз [55, с. 29].

Мовна, лінгвістична змістові лінії передбачають поглиблене вивчення орфографії в системі – у зв'язку з іншими розділами науки про мову. Поданий у програмі розподіл годин є орієнтовним; учитель може на власний розсуд змінювати його з метою педагогічної доцільності.

Безпосередньо на вивчення теми «Українська графіка. Українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів» Програма відводить 8 годин. Учні знайомляться з історією становлення і розвитку української графіки й орфографії, з основними принципами української орфографії. Крім того, учні поглиблено вивчають такі орфограми:

- Складні випадки уживання м'якого знака, апострофа.
- Вживання великої літери. Лапки у власних назвах.
- Написання складних слів разом, окремо, через дефіс. Правопис складноскорочених слів.
- Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ.
- Складоподіл і правила переносу слів з рядка в рядок. Графічне скорочення слів. Правопис географічних назв. Написання слів іншомовного походження. Історичний коментар до різних мовних явищ.
- Основні орфографічні норми. Типові помилки, зумовлені відхиленням від орфографічної норми. Нововведення в українському правописі.
- Редагування тексту з орфографічними помилками. Використання орфографічного словника для перевірки написання слів та їх форм, словника іншомовних слів.

Програмою окреслені очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів. Так, когнітивна (знаннєва) складова Програми передбачає, що в процесі засвоєння теми учень (учениця) з'ясовує суть понять «орфографічна норма», «орфограма», «орфографічна помилка», «орфографічний словник»; усвідомлює важливість дотримання орфографічної норми для сучасного компетентного мовця; уміє знаходити орфограму, визначає її тип, принцип написання; правильно пише й вимовляє слова з цими орфограмами; усвідомлює правила вживання великої літери, написання прізвищ та географічних назв, слів разом, окремо, через дефіс; слів іншомовного походження; правила переносу та географічного скорочення слів; з'ясовує відмінність подовження приголосних і подвоєння букв [55, с. 36].

Праксеологічна (діяльнісна) складова Програми враховує сформованість у десятикласників таких умінь:

- знаходити й усувати допущені орфографічні помилки у словах, обґрунтовуючи їх написання правилами правопису;
- використовувати орфографічний словник для перевірки написання слів та їх форм;
- редагувати текст з орфографічними помилками;
- при потребі доцільно використовувати словник іншомовних слів;
- виконувати дослідницьку роботу з історії української графіки й орфографії.

Аксіологічна (ціннісна) складова відштовхується від того, що під час вдосконалення орфографічної грамотності учень (учениця) навчається висловлювати своє ставлення до знайденої інформації, до чужих думок, демонструючи при цьому повагу до себе й інших.

Інтерактивна (поведінкова) складова має забезпечити сформованість у десятикласників відповідальність за свої мовленнєві вчинки; а також такі риси, як небайдужість, активність, ініціативність, відповідальність, комунікабельність, уміння налагоджувати стосунки під час групової діяльності.

Програмою задекларовано повторення відомостей з орфографії і в процесі вивчення інших розділів науки про мову. Так, під час опанування теми «Морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів», зокрема відомостей про складні, складноскорочені слова, способи їх творення та написання передбачено повторення орфограми «Написання складних слів разом, окремо, через дефіс. Правопис складноскорочених слів». Учні та учениці повинні вміти усувати помилки, пов'язані із порушенням норм українського словотвору.

Орфографічну грамотність десятикласники вдосконалюють також при вивченні морфології (тема: «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови (30 год.), про що зазначено в когнітивній (знаннєвій) складовій. Учитель має виділити час для повторення правил написання відмінкових закінчень відмінюваних частин мови. Так, наприклад при

вивченні іменника необхідно на уроці з учнями звернути увагу на порушення норм відмінювання іменників у художньому мовленні. Учні мають одержати такі знання, які допоможуть їм відрізнити правильні форми іменників від помилкових, перевіряти себе та інших за допомогою орфографічного словника.

Програма очікує від учителя таку організацію вивчення частин мови, результатом якої мають бути сформовані в десятикласників орфографічні вміння й навички знаходити та виправляти помилки у правописі прикметників різних розрядів; розуміти відмінність дієприкметника від прикметника та дієприслівника, виправляти помилки у їх уживанні та правописі; розуміти відмінність дієприслівника від дієприкметника та прислівника, виправляти помилки в їх уживанні та правописі.

Під час поглибленого вивчення числівника як частини мови розглядається питання про написання числівників і відчислівникових слів. Учні повинні навчитися відрізнити правильні форми числівників від помилкових, утворювати і вживати правильно відмінкові форми числівників; визначати вивчені орфограми в числівниках, пояснювати їх правопис.

Автори Програми не залишають поза увагою формування орфографічної грамотності учнів 10 класу і в контексті вивчення інших частин мови. Передбачено розгляд таких питань:

- Правопис займенників. Написання заперечних, неозначених займенників.
- Творення і правопис дієприкметників.
- Правопис прислівників і прислівникових сполучень.
- Написання не з прислівниками.

Під час вивчення теми «Дієслово як частина мови» формуванню орфографічних умінь і навичок десятикласників приділено в праксеологічній (діяльнісній) складовій Програми: учні набувають умінь і навичок відрізнити правильні форми дієслів від помилкових.

На вивчення теми «Службові частини мови, їх загальна характеристика» Програмою відведено 6 годин. Передбачено такі орфографічні питання:

- Правопис прийменників
- Правопис сполучників.
- Правопис заперечних часток.
- Правопис вигуків і особливості їх вживання.

Отже, за Програмою учні 10 класу мають демонструвати високий ступінь контролю і можуть самостійно виправити більшість своїх помилок.

Для учнів та учениць 11 класу Програма передбачає інтерактивну роботу по вдосконалення орфографічних умінь і навичок у межах підготовки до державної атестації. Навчальна діяльність спрямована на узагальнення і систематизацію найважливіших відомостей з української орфографії, а саме:

- Подовження, спрощення у групах приголосних.
- Основні чергування звуків.
- Складні випадки вживання м'якого знака, апострофа.
- Написання слів іншомовного походження.
- Написання прізвищ та географічних назв, слів разом, окремо, через дефіс.
- Правила переносу та скорочення слів.
- Редагування тексту з орфографічними помилками.
- Складні, складноскорочені слова, способи їх творення та написання.
- Правопис займенників.
- Правопис прислівників і прислівникових сполучень. Мовленнєві помилки у вживанні прислівників і шляхи їх подолання.
- Правопис складних прийменників та сполучників.
- Правопис заперечних часток.

Когнітивна (знаннева) складова Програми наголошує на усвідомленому засвоєнні одинадцятикласниками орфограм, унаслідок чого учень чи учениця

уміє знаходити орфограму, визначає її тип, принцип написання; знаходить й усуває допущені орфографічні помилки у словах, обґрунтовуючи їх написання правилами правопису; використовує орфографічний словник для перевірки написання слів; редагує текст з орфографічними помилками.

Отже, учні 11 класу профільної школи мають виробляти науковий погляд на мовні явища, володіти уміннями сприймати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, критично оцінювати їх під кутом зору нормативності, виконувати порівняння й зіставлення, аналіз і синтез, узагальнення, абстрагування, класифікацію лінгвістичних одиниць і мовних фактів, оцінювати їх під кутом зору нормативності та вживання в мовленні. Профільне навчання формує мотивацію знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, готовність до усвідомленого вибору майбутньої професії й отримання професійної гуманітарної (філологічної) освіти.

3.2. Аналіз матеріалу з орфографії в підручниках з української мови для 10-11-х класів

Для аналізу матеріалу з орфографії ми обрали підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти «Українська мова (профільний рівень)», колективу авторів: С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової [56]. Підручник розроблено таким чином, щоб кожен із розділів вивчався у поєднанні зі стилістикою, культурою мовлення, риторикою.

Ми звернули увагу на те, що питання вдосконалення орфографічної грамотності наскрізною лінією проходить через навчальний матеріал усіх розділів. Так, у § 3 «Культура усного і писемного мовлення» пропонується вправа 19, у якій передбачено повторення відомостей про норми української літературної мови, зокрема орфографічні, які регулюють правильне написання слів [56, с. 11]. До поняття *норма* учитель та учні апелюватимуть і при вивченні в § 9 терміна *літературна мова*.

Особливу увагу приділено поглибленню знань з орфографії в розділі «Фонетика української літературної мови», і це зрозуміло, адже фонетичний та фонематичний принципи є основними в українському правописі. Наприклад:

Вправа 101. Прочитайте. Випишіть із речень слова, у яких спостерігається асиміляція за твердістю/м'якістю, за дзвінкістю/глухістю, за місцем і способом творення. Чи позначається це на письмі?

Визначте відміну й групу виділених слів, поставте їх в орудному відмінку, поясніть правопис.

З орфографією тісно пов'язана тема § 16 «Подовження, спрощення в групах приголосних. Приставні приголосні. Метатеза». Красномовним є вдало підібраний епіграф: «*Правопис і вимова – це одвічні опоненти, примирення між якими регулюють спеціальні правила*» (І. Фаріон).

При вивченні теми «Подовження», варто було б, на нашу думку, конкретизувати поняття *подвоєння букв унаслідок подовження звуків* та *подвоєння букв унаслідок збігу однакових приголосних звуків*. Актуалізація таких відомостей сприятиме аналітичному підходові до виконання вправ 105, 106. Також варто було б звернути увагу на написання слова *свящѐнник* за новим правописом, а також слів, які «не вписуються» в правило: *стаття́*, *статті́*, *статтѐю* (але в родовому множини – *статѐй*); *Ілля́*, *Іллі́*, *Ілля́ю*, *Ілля́ю*, *Ілле́*.

Вправа 107 не лише спонукає учнів повторити орфограму *спрощення в групах приголосних*, а й виявити уміння виявляти й пояснювати порушення орфографічної норми.

Робота по вдосконаленню орфографічних умінь і навичок передбачена в підручнику і під час вивчення § 17 «Основні історичні чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні», § 18 «Чергування [о] та [е] з [і]. чергування [о] і [е] з нулем звука. чергування [о] з [е] після [ж], [ч], [ш], [дж] та [й]», оскільки, історичні чергування фіксуються на письмі.

§ 19 «Основні випадки чергування у–в, і–й, з–із–зі (зо). Милозвучність

української мови. Стилiстичнi засоби фонетики. Звукопис» мiстить вправи 130 – 133 на вiдпрацювання вiдповiдної орфограми.

Вище зазначений матерiал пiдручника був пiдґрунтям для систематизацiї i поглибленню знань з орфографiї, чому безпосередньо присвяченi такi параграфи: § 25 «З iсторiї становлення i розвитку української графiки й орфографiї. Основнi принципи української орфографiї»; § 26 «Уживання знака м'якшення та апострофа»; § 27 «Уживання великої лiтери. Лапки у власних назвах»; § 28 «Написання складних слiв разом, окремо, через дефiс»; § 29 «Написання чоловiчих i жiночих iмен по батьковi, прiзвищ»; § 30 «Складоподiл i правила переносу слiв з рядка в рядок. Графiчне скорочення слiв»; § 31 «Правопис географiчних назв. Написання слiв iншомовного походження».

Теоретичний матерiал з орфографiї подано до кожної теми в лiнгвiстичних довiдках. Для реалiзацiї принципу зв'язку теорiї i практики вмищено вправи, пiзнавальнi завдання, тести, спрямованi на розвиток мовного чуття, фiлологiчного мислення, вироблення вмiння працювати з орфографiчним словником, науковою, довiдковою лiтературою, пiдвищення культури мовлення та спiлкування. Завдання до вправ передбачають виконання учнями рiзних навчальних дiй: аналіз орфограм, лiнгвiстичне дослідження. На розвиток навичок самостiйного здобування знань особливий вплив мають завдання дослідницько-пошукового характеру.

Вважаємо доцiльним пiд час вивчення § 28 «Написання складних слiв разом, окремо, через дефiс» акцентувати на написаннi слiв згiдно з новою редакцiєю Українського правопису: *максiодяг, мiдiодяг, мiнiблiк; вiцепрем'єр, ексчемпiонка, контрадмiрал, лейбмедик, оберофiцєр, штабсканiтан, унтерофiцєр; пiв аркуша, пiваркуш, пiв Європи* [59, с. 35, 37].

Доречною при вивченнi лексики є вправа 266 (§ 36 «Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови. Новiтнi запозичення»), яка мiстить таке завдання: «Пояснiть значення поданих слiв. У разi потреби скористайтесь словником iншомовних слiв. Замiсть крапок напишiть и, i або

ї. Поясніть правопис» [56, с. 101].

До орфографії звертаються автори підручника і в § 52 «Складні, складноскорочені слова, способи їх творення та написання», зокрема, вправа 376 містить завдання: «Запишіть складні слова, знімаючи ризику».

Розділ підручника «Українська морфологія» також має тісний зв'язок її орфографією: учні мають змогу повторити орфограми під час поглибленого вивчення тих чи тих частин мови (вправи 388, 417, 418, 451, 458, 465, 478 тощо). Приділено увагу таким орфограмам: «Написання числівників і відчислівникових слів» (§ 69); «Написання *не* з дієприкметниками» (§ 76); «Правопис прислівників і прислівникових сполучень. Написання *не* з прислівниками» (§ 81); «Правопис вигуків» (§ 85) та ін.

Міністерством освіти і науки України рекомендований також підручник для 10 класу А. Ворон та В. Солопенка «Українська мова. Профільний рівень» [12]. Автори так підібрали навчальний матеріал, щоб учні змогли пригадати раніше вивчене й легко сприйняли новий матеріал. На початку кожного параграфа розміщено запитання-проблему та запропоновано для виконання вправи-дослідження. Виділено основні правила, які треба запам'ятовувати, а правила в рубриці «Зауважте!» – своєрідна підказка для з'ясування складних моментів у вивченні теми. Вправи дібрано таким чином, щоб учні мали змогу сформулювати власне розуміння мовних явищ («Ваш коментар»). Рубрика «Я хочу сказати своє слово» спрямована на розвиток зв'язного мовлення. Наприкінці параграфа висновок – стисло викладена відповідь на проблемне запитання («Ваш конспект»).

Майже всі вправи, залежно від характеру й мети завдання, об'єднано за рубриками, назви яких – висловлювання відомих людей. Десятикласникам треба буде з'ясувати, кому належать ці слова.

Контрольні запитання і завдання після кожного розділу орієнтують учнів тому, що учні повинні знати і вміти. Виконавши тестові завдання та написавши аудіодиктанти, розміщені під QR-кодами, учні навіть зможуть перевірити рівень своїх знань,

Більшість орфограм в підручнику розглядаються у зв'язку з фонетикою, хоча повторення орфографічних норм автори підручника пропонують при вивченні різних тем. Наприклад, орфограма «Правопис ненаголошених *е, и*» актуалізується в §§ 2 (вправа 10), 7 (вправа 48), 10 (вправа 70). Комплексно ця орфограма розглядається в § 11 «Правопис ненаголошених голосних і сумнівних приголосних». Після теоретичних відомостей для їх практичного закріплення подані вправи 74 – 77.

Орфограму «Подвоєння букв, що позначають приголосні звуки» десятикласники повторювали, виконуючи вправу 27 § 4. Детальному вивченню цієї орфограми присвячений § 12. Важливо, що в підручнику актуалізована проблема розмежування понять *подвоєння* і *подовження* приголосних звуків. Пошукові вправи (80, 81, 84, 88), вправи з ключем (82, 86, 87), мовні задачі (вправи 83, 85) розвивають у десятикласників критичне мислення, сприяють усвідомленому засвоєнню навчального матеріалу.

Однак у підручнику не враховані зміни відповідно до останньої редакції «Українського правопису». Так у вправі 87 (з ключем) передбачено написання слова *священник* без подвоєння букв.

У § 13 «Чергування голосних і приголосних звуків» розглядаються орфограми «Чергування [о], [е] з [і]»; «Чергування [о] з [е] після [ж], [ч], [ш], [дж], [й]»; «Чергування [о] – [а], [е] – [и], [е] – [і] в коренях дієслів». У підручнику достатньо поданий матеріал про історичні чергування приголосних, у доступній формі залучений історичний коментар, однак це явище автори не відносять до орфограм, як і чергування в певних випадках звуків [у] – [в], [і] – [й]; часток -ся, -сь; варіантних форм прийменників з – зі – із, над – наді, під – піді (§ 14 «Засоби милозвучності української мови»). У цьому ж параграфі розглядається орфограма «Спрощення в групах приголосних». Вправи підібрані в достатній кількості, щоб учні могли закріпити орфографічні навички з цієї теми. Систематизації знань сприяють контрольні запитання і завдання до розділу.

Робота по вдосконаленню орфографічних умінь і навичок

десятикласників передбачена авторами підручника і під час поглибленого вивчення інших розділів. Наприклад, у розділі «Лексикологія української мови» вправи 176, 109, 200, 214, 219, 233, 239 містять завдання з орфографії. Вважаємо, що в розділі «Українська лексикографія» варто було б увагу звернути на будову статті орфографічного словника.

У розділі «Морфеміка і словотвір української мови морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів» окремий параграф (§ 36) присвячений правопису префіксів і суфіксів, тож майже всі вправи (271 (II), 278 – 285, 287, 288) спрямовані на закріплення знань про відповідні орфограми.

§ 37 «Словотвір. Морфологічні і неморфологічні способи творення слів. Зміни приголосних при словотворі» передбачає розгляд орфограми «Сполучні о, е (є) в складних словах». Оскільки аналізований підручник вийшов з друку до затвердження нової редакції Українського правопису, то зміни в ньому не враховані у вправах 306, 307, 308. Отже, вчитель має самостійно добирати вправи. Критично слід підходити і до змісту рубрики «Контрольні запитання і завдання», розміщеної наприкінці розділу.

У наступному розділі «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» орфографії також приділяється достатньо уваги: крім завдань граматичного спрямування, вправи містять завдання на повторення вивченого матеріалу, зокрема тих чи тих орфограм. Наприклад, при вивченні іменника логічним підходом є актуалізація правил на вживання великої букви (вправи 331, 332, 333, 334). Так само під час поглибленого вивчення інших частин мови увага приділяється їх правопису (вправи 340, 372, 373, 390, 391, 392, 393, 412, 431, 433 – 436, 444, 445, 450). Окремий параграф підручника присвячений правопису *не* і *ні* з різними частинами мови (§ 50).

Для 11 класу профільної школи рекомендовано Міністерством освіти і науки України такі підручники: Українська мова (профільний рівень) / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова [57]; Українська мова. Профільний рівень / А. А. Ворон, В. А. Солопенко [13].

Автори першого підручника в передмові налаштовують одинадцятикласників на співпрацю, на активну позицію в здобутті знань. Питання орфографії приділено багато уваги в розділі «Підготовка до державної атестації. Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з української мови. Фонетика, орфоепія, орфографія української мови» [57, с. 205]. Зокрема, повторенню відповідних орфографічних норм присвячені такі параграфи: § 50 «Подовження, спрощення у групах приголосних» (вправи 525 – 538); § 51 «Основні чергування звуків» (вправи 539, 541 – 543, 546 – 548); § 53 «Складні випадки вживання знака м'якшення та апострофа» (вправи 556 – 564); § 54 «Складні випадки написання слів іншомовного походження, написання прізвищ та географічних назв» (вправи 565 – 574); § 55 «Складні випадки написання слів разом, окремо, з дефісом, правила переносу та скорочення слів» (вправи 575 – 578).

Особливої уваги заслуговують додатки, розміщені на QR-кодах, де учні та учениці мають змогу ознайомитися з теоретичним матеріалом для вирішення тих чи тих питань. Перевірити рівень засвоєння орфографічних норм випускники зможуть, виконуючи вправи 579 – 583 (§ 56 «Редагування тексту з орфографічними помилками»). Зауважимо, що питання орфографії в аналізованому підручнику принагідно порушується і при вивченні розділу «Морфеміка, словотвір, морфологія української мови» (вправи 646, 648 – 653; 684 – 687; 690, 724, 725, 743, 760, 764, 765, 768, 769, 776, 779, 784 – 790). Вправи, пізнавальні завдання спрямовані на розвиток філологічного мислення, вироблення вміння працювати зі словниками, науковою, довідковою літературою, на свідоме засвоєння орфографічних норм.

Підручник для 11 класу «Українська мова. Профільний рівень (автори: А. Ворон, В. Солопенко) [13] побудований за тим же принципом, що й підручник цих авторів для 10 класу (запитання-проблема на початку параграфа, вправи-дослідження, рубрика «Зауважте!», «Ваш коментар», «Ваш конспект», вправи з ключами тощо). Для повторення орфографії та пунктуації майже до кожного розділу передбачено аудіодиктант, на який учні

та учениці можуть зайти за QR-кодом. У розділах запропоновані орфографічні вправи, які логічно дотичні до теми того чи того параграфа. Наприклад, при вивченні § 23 «Прикладка як різновид означення. Написання прикладок» учні повторюють теоретичний матеріал про написання прикладок і виконують вправи 142, 143, 145.

На вдосконалення орфографічних навичок спрямовані вправи та завдання розділу «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з української мови», зокрема, параграф «Фонетика, орфоепія, орфографія української мови» (вправи 325, 327 – 342). Під час узагальнення й систематизації знань з морфеміки, словотвору, морфології української мови (§ 47) старшокласники мають змогу повторити правопис префіксів, суфіксів, складних слів (вправи 363, 364, 366 – 368), а також складні випадки написання тих чи тих частин мови (вправи 372, 367, 377, 379, 383, 385 – 389).

Вправи, що поєднують фонетичні, морфологічні й орфографічні завдання, мають важливе значення для опрацювання написань за фонетичним і морфологічним принципом. Вивчення орфографії у зв'язку зі словотвором забезпечує формування у школярів навичок розпізнавання орфограм через словотвірну призму, з урахуванням місця і ролі дериваційних афіксів у слові і їх зв'язків з іншими морфемами. Знання граматики лежать в основі дотримання орфографічних правил, що регулюють правопис відмінкових закінчень іменників, прикметників, займенників, числівників, особових закінчень дієслів, написання разом, окремо і через дефіс повнозначних, службових частин мови та вигука. Саме на граматичній основі передбачає вивчення орфографії морфологічний принцип українського правопису.

У підручнику передбачені вправи творчого характеру – написання творів і переказів. Саме під час виконання цих робіт забезпечується вищий рівень самостійності у застосуванні орфографічних знань.

Отже, автори аналізованих підручників для профільного навчання урахували вимоги часу: вправи спрямовані на формування ключових

компетентностей (особистісна, пізнавальна, комунікативна, творча та ін.), розвиток орфографічної пильності, вдосконалення орфографічних умінь та навичок, розвиток необхідних навиків, уваги, логічного та творчого мислення, мотивування пізнавального інтересу до вивчення рідної мови, виробляють у учнів уміння аналізувати, узагальнювати та систематизувати матеріал тощо. Однак, наш правопис у своїй останній редакції (2019 р.) зазнав змін, тому учитель має виявити творчий підхід і самостійно добирати деякий матеріал. Ми розробили комплекс вправ, які можуть допомогти вчителям під час вивчення з учнями орфографічних норм сучасної української мови.

3.3. Система вправ і завдань для формування орфографічної грамотності учнів та учениць у профільній школі

Комплекс засобів, за допомогою якого вчитель формує орфографічну грамотність учнів, передбачає системне застосування методу вправ. Слушною вважаємо думку І. Хом'яка, що рівень орфографічної вправності школярів зростає, якщо формувати в них правописні навички, дотримуючись поетапної послідовності виконання орфографічних дій: I етап – вправи для розпізнавання орфограм з метою вироблення вмінь: 1) помічати орфограми при зоровому сприйманні тексту; 2) помічати орфограми при сприйманні тексту на слух; 3) записувати текст, пропускаючи орфограми. II етап – вправи із завданням – обґрунтувати написане. III етап – дописування слів, вставлення пропущених літер і т. ін. IV етап – добір власних прикладів. V етап – синтетичні (творчі) вправи [63, с. 16].

Активно використовуються в шкільній практиці вправи – послідовні дії та операції, які виконуються багаторазово з метою набуття необхідних практичних умінь та навичок [6, с. 45].

Ми розробили систему тренувальних вправ та тестових завдань з орфографії згідно з новою редакцією Українського правопису. Вважали

актуальним звернути увагу на орфограми, які для старшокласників є найбільш проблемними.

Вправи

1. Уживання І, И на початку слова.

Вправа 1. Підкресліть потрібну букву. Запишіть слова, які мають два варіанти написання. Поясніть лексичне значення виділених слів.

(І/И)дея, (і/и)ндик, (і/и)ниший, (і/и)род, (і/и)дол, **(і/и)нклюз**, (і/и)стина, (і/и)рій, **(І/И)ч-обá**, (і/и)кона, **(і/и)йбéн**, (і/и)кання, (і/и)ч – вигук, (І/И)ран, (і/и)рій, (і/и)спит, (і/и)нжир, (і/и)нколи, **ир**, (і/и)люзія, (і/и)снувати.

Вправа 2. Прослухайте віртуальний *Тренажер з правопису української мови* (рубрика «Правопис і та у в незапозичених словах (загальні правила) та в основах іншомовних слів»). Створіть презентацію до відповідної теми.

2. Написання слів із літерами Г, г.

Вправа 1. «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка подає 240 слів із літерою Г. Зайдіть за покликанням на електронну версію словника: <http://hrinchenko.com/>. Випишіть слова, які вживаються в сучасній українській мові.

Вправа 2. Підкресліть потрібну літеру, вибір обґрунтуйте. Виділіть слова, які залежно від значення мають два варіанти написання.

А(г/г)рус, інтелі(г/г)ент, (г/г)ортензія, (г/г)áнок, (г/г)ату́нок, (Г/Г)омер, (г/г)едзь, а(г/г)роном, (г/г)ерготі́ти, (Г/Г)ете, (г/г)лей, (г/г)ніт, (г/г)о́гель-мо(г/г)ель, (г/г)ра́ти, (г/г)ре́чний, (г/г)ринджо́ли, (г/г)арт, (г/г)галактичний, (г/г)рунт, (г/г)у́дзик, дзі(г/г)а, дзі(г/г)лик, (г/г)аласувати, до(г/г)ори дри(г/г)ом, за(г/г)равати, про(г/г)авити.

3. Правопис ненаголошених голосних і сумнівних приголосних.

Вправа 1. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви.

Ш...рокою долиною між двома рядками розлож...стих гір тихо т...че по Васильківц...ні н...в...личка річка Раставиця. Сер...д долин з...л...ніють розкішні густі та в...сокі верби, там ніби потонуло в вербах с...ло В...рбівка. Між вербами дуже в...разно й ясно бл...щить проти сонця біла церква з

трьома банями, а коло неї нев...личка дзвіниця н...наче заплуталась в з...л...ному гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків в...р...нають білі хати та чорніють покрівлі в...соких клунь.

По обидва б...р...ги Раставиці ч...р...з усю В...рбівку стеляться сукупні городи та л...вади, не одгороджені т...нами. Один город oddіляється од другого тільки рядком верб або межами. (І. С. Нечуй-Левицький).

Вправа 2. Якщо ви правильно розподілите подані слова у дві колонки: із вставленою буквою *e*; із вставленою буквою *и*, то із других букв записаних слів складеться прислів'я.

Кл...котання, акт...віст, сл...вовий, дюж...на, заст...лити, вч...телювати, агр...сивний, віц...ферма, вівсян...к, зд...вуватися, здал...ку, снайп...рський, доб...ратися, ас...стент, легес...нький, неприм...ренний, ост...рігатися, тр...валий, оц...нкований, кл...новий, нов...ліст, зв...личувати, тят...ва, тол...рантний.

Вправа 3. Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібні букви. Вибір обґрунтуйте.

Кі(х/г)тик, во(т/к)зал, рю(г/к)зак, ро(з/с)танути, при(з/с)ьба, ле(г/х)кий, я(т/к)би, боро(д/т)ьба, ко(з/с)ьба, (з/с)цілити, (з/с)копати, (з/с)писати.

4. Подвоєння та подовження приголосних.

Вправа 1. Запишіть подані слова, розкриваючи дужки.

Війсь(к/к)омат, замороже(н/нн)ий, істи(н/нн)ий, свяще(н/нн)ик, форме(н/нн)ий, дзві(н/нн)иця, пі(д/дд)ашия, страше(н/нн)ий, подола(н/нн)ий, нездола(р/нн)ий, о(б/бб)ризкати, бо(в/вв)ан, зако(н/нн)ий, вогне(н/нн)ий, забезпече(н/нн)ий, олов'я(н/нн)ий, орли(н/нн)ий, розрі(с/сс)я, вогня(н/нн)ий.

Вправа 2. Прочитайте речення. Прокоментуйте орфограму «Подовження м'яких зубних та пом'якшених шиплячих приголосних». Підберіть 2 прислів'я, у яких би була слова на цю орфограму.

1. Літо дає коріння, а осінь – насіння. 2. Батьком-матір'ю не клянись, а клянись честю. 3. Сталь сталлю гострять. 4. Ранні пташки росу п'ють, а

пізні слізки ллють. 5. Краще маленька праця, ніж велике безділля. 7. З лежі не буде одежі, а зі спання не буде коня. 8. Роботу роблять старанням і вмінням, ладом і терпінням. 9. Кутя – на покуття, а узвар – на базар. 10. Мокрий квітень, сухий май – на все збіжжя урожай (Нар. творчість).

5. Спрощення в групах приголосних.

Вправа 1. Запишіть подані слова, розкривши дужки. Поясніть правопис.

Осві(д)читися, улес(т)ливий, бандурис(т)ці, пес(т)ливий, форпос(т)ний, виїз(д)ний, турис(т)ський, хрес(т)ний, невіс(т)ці, контрас(т)ний, блис(к)нути, тиж(д)невий, швидкіс(т)ний, заздріс(т)ний, зап'яс(т)ний, хвас(т)нути, випус(к)ний, шіс(т)надцять, кількіс(т)ний, кіс(т)лявий.

6. Правопис префіксів.

Вправа 1. Поясніть написання префіксів у поданих словах.

Сказáти, спалахну́ти, стовкту́, сфотографува́ти, схилити; ззирну́тися, зсади́ти, зці́нити, зши́ток; безкра́йї, безкорисливий; розхита́ти, розчин, черезплічник; премудрий, препогáно, пречудóво, презирство, преосвященний, преподóбний, престол; прибудóваний, привáбливий, прикру́чений, приберéжний, пристаркуватий; архіважлівий, архіскладний, архимандрит і архімандрит, архисре́й і архієре́й, архистраті́г і архістраті́г.

6. Правопис суфіксів.

Вправа 1. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис суфіксів.

У якому слові написання залежить від значення?

Шаруді́(н/нн)я, сприя(н/нн)я, гарбузі́(н/нн)я, картоплі́(н/нн)я, гусе(н/нн)я́, чає(н/нн)я́, мільйо́(н/нн)ий, горобі́(н/нн)ий, орли(н/нн)ий, річ(е/и)чка, віко́н(е/и)чко, но́ж(е/и)чок, вул(е/и)чка, Мару́с(и/і)н, Вас(и/і)н, свекру́ш(и/е)н, тітч(и/е)н, ква́рц(о/е)вий, палац(о/е)вий, бірж(о/е)вій, стиль(о/е)вій; бой(о/е)вий, груш(о/е)вий, сітц(о/е)вий.

Вправа 2. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, зокрема, і можливі варіантні форми.

Васіль, Іван, Ігор, Олексій, Олекса, Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків.

7. Правопис складних слів.

Вправа 1. Розкриваючи дужки, запишіть подані слова. Поясніть правопис.

Нижньо/гірський, дво/ярусний, праце/здатний, веб/сторінка, чотирьох/мільярдний, євро/ремонт, півколо, анти/вірус, пан/Європа, пан/європéйський, пів/України, пів/аркуш, пів/аркуша, макро/еконóміка, максі/одяг, міді/одяг, мікро/хвілі, міні/блók, флеш/інтерв'ю, преміям/клáс, супер/мáркет, нано/комп'ютер, віце/прем'єр, віце/кóнсул, екс/міністр, екс/Югославія, контр/удáр, лейб/мédик, обер/лейтенáнт, штабс/капітáн.

Вправа 2. Використовуючи складні слова, напишіть твір-опис за фотозображенням. Підберіть заголовок.

Вправа 3. Складіть речення з парами слів, щоб реалізувалося написання разом/окремо чи через дефіс/окремо.

Спочатку – з початку, напам'ять – на пам'ять, вперше – в перше, зате – за те, якби – як би, щоб – що б, теж – те ж, по-сусідському – по сусідському, по-перше – по перше.

8. Правопис слів іншомовного походження.

Вправа 1. Прочитайте правило з «Українського правопису». Створіть презентацію «Буквосполучення **th** у словах грецького походження».

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: *антолóгiя, антрополóгiя, аптéка, áстма, бібліотéка, католицький, теáтр, теóрiя, ортодóкс, ортопéдiя, Амальтéя, Прометéй, Тéкля, Таїсiя, Теодóр.* У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анáфема і анáтема, дифіра́мб і дитира́мб, ефі́р і ете́р, ка́федра і кате́дра, логарі́фм і логарі́тм, міф, міфоло́гiя і міт, мітолóгiя, Агата́нгел і Агафа́нгел, Афíни і Ате́ни, Борисфе́н і Бористе́н, Демосфе́н і Демосте́н, Ма́рфа і Ма́рта, Фесса́лія і Тесса́лія та ін.*

Вправа 2. Обґрунтуйте наявність чи відсутність подвоєння в поданих словах іншомовного походження.

Баро́ко, беладóна, белетрiстiка, бравiсимо, ват, гру́па, гун, фiн; бóнна, бiль, бу́лла, ві́лла, до́нна, мадо́нна, мулла́, панно́, Алла́х; iмiгра́цiя, iннова́цiя, iррацiональни́й, iрреа́льний контрреформа́цiя, сюрреалiзм; Андóрра, Голла́ндiя, Марóкко, Мiссу́рi, Я́ффа, Джóннi, Руссо́, андорре́ць, голла́ндський, мароккане́ць; ват, Ватт, бекерель, Беккерель, гаус, Гаусс.

Вправа 3. Підкресліть потрібну літеру, вибір обґрунтуйте. Виділіть слова, які залежно від значення мають два варіанти написання.

Ка́(у/в)нас, а(у/в)діє́нцiя, Кра́(у/в)зе, Па́(у/в)ль, а(у/в)дито́рiя, Фа́(у/в)ст, а(у/в)тенті́чний, а́(у/в)тор, на́(у/в)за, ла(у/в)реа́т, а(у/в)торитéт, ла́(у/в)ра, Ма(у/в)рита́нiя, фа́(у/в)на.

Вправа 4. Поясніть вживання апострофа та м'якого знака в словах іншомовного походження.

Комп'ютер, п'єдста́л, інтерв'ю́, прем'є́р, кар'є́ра; П'ємо́нт, Донаг'ю́, Руж'є́, Фур'є́; ад'юта́нт, ін'є́кція, кон'ю́нктура, диз'ю́нкція; курйо́з, серйозний; бю́джэ́т, бюро́, кюве́т, фюзеля́ж, кюве́т, рюкза́к, Гюго́; конфера́нсьє́, ательє́, сеньйо́р, віньє́тка, каньйо́н; В'єнтья́н, Кордильє́ри, Ньюто́н, Віньї́; Було́нь, Рафае́ль.

Тести

1. Зазначте, у якому рядку в усіх словах можливе чергування голосних звуків.

1. *Перепел, стерти, перепад, огірок, тополя.*
2. *Зібрати, промінь, закон, бджола, допомагати.*
3. *Пісок, молодість, бетон, камінь, брови.*
4. *Гора, курінь, земля, кінь, котити.*
5. *Корінь, жонатий, жорсткий, сон, мідь.*

2. Зазначте, у якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних:

1. *Друзі, літати, просо, відвести, ворота.*
2. *Просити, мостити, зачепити, вартувати.*
3. *Графіти, звити, садити, зазирнути, Волноваха.*
4. *Поріг, дорогий, Бахмач, збити, ліпити.*
5. *Крутити, писати, розвантажувати, малювати.*

3. Спрощення в групах приголосних НЕ відбувається в усіх словах рядка

1. *Нещас...ний, кількіс...ний, якіс...ний, добродес...ний, пристрас...ний.*
2. *Компос...ний, зап'яс...ний, беззахис...ний, безшелес...ний, чес...ний.*
3. *Випус...ний, шіс...надцять, шіс...сот, безкорис...ливий, облас...ний.*
4. *Студен...ський, гігант...ський, аген...ство, невіс...ці, балас...ний.*
5. *Перс...ня, піс...ний, контрас...ний, бряз...нути, тріс...нути.*

4. Укажіть, у якому рядку допущено орфографічну помилку.

1. *Колектив, апарат, сума, група, панна.*
2. *Манна, нетто, мирра, бароко, контрреволюція.*
3. *Марокканський, ідилічний, комісія, шасі, шофер.*

4. *Беладонна, тонна, мотто, ірреальний, інтермецо.*
 5. *Яффа, Ніцца, Шиллер, Голландія, Міссурі.*
5. Оберіть рядок, у якому всі слова слід писати з апострофом.
1. *Бур...ян, верхів...я, зарум...янити, Лук...ян, тьм...яний.*
 2. *К...юре, бур...як, міжгір...я, довір...я, об...їзд.*
 3. *В...язати, п...ядь, м...ясо, дит...ясла, св...ятковий.*
 4. *Узгір...я, прем...єр, роз...ятрити, ін...єкція, Барб...є.*
 5. *Матір...ю, об...їхати, об...єднати, Св...ятослав, кур...йозний.*
6. Укажіть рядок, у якому слід ужити у:
1. *Похід (у, в) гори, майстри (у, в)міють.*
 2. *Сам (у, в)дома, книжка (у, в) портфелі.*
 3. *Побували (у, в) Італії, відомий (у, в)чений.*
 4. *Крісло (у, в) кімнаті, запитай (у, в) мами.*
 5. *Кращий (у, в) команді, участь (у, в) конкурсі.*
7. У котрому рядку в усіх словах в орудному відмінку подвоюються літери?
1. *Сіль, любов, мідь, юність, повінь, вісь.*
 2. *Розпач, жовч, клич, тюль, степінь, тюль.*
 3. *Даль, лінь, сутінь, ступінь, суть.*
 4. *Роль, сталь, суміш, гілку, ніч, туш (фарба).*
 5. *Фальш, подорож, вість, ртуть, дріль, височінь.*
8. У котрому рядку в усіх словах подвоюються літери в родовому відмінку множини?
1. *Століття, заняття, обличчя, стаття.*
 2. *Узбережжя, знання, знаряддя, весілля.*
 3. *Відкриття, життя, почуття, суддя.*
 4. *Питання, багаття, угіддя, сторіччя.*
 5. *Вагання, роздоріжжя, засідання, піддашшя.*
9. Подвоєння літер відбувається в усіх словах рядка:
1. *Священний, заміж...я, від...ячити, козач...ина.*
 2. *Поволж...я, Запоріжжя, від...аль, с...авець.*

3. Сум...а, об...ити, підніж...я, без...емельний.
4. Зав...ишки, з...овні, від...авна, невгамовн...ий.
5. Радіст...ю, далечін...ю, Поділ...я, мерехтін...я.

10. У котрому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

1. Уман...ський, ін...жир, дзелен... кати, жін...ці.
2. Жен...шень, цвірін...кати, цвірін...чати, билинон...ці.
3. Рибал...ський, модел...єр, конференс...є, дос...є.
4. Примен...шувати, брен...кати, степ..., річ...
5. Пан...ський, гуцул...ський, камін...чик, ковз...кий.

11. У котрому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

1. Шампін...йон, запоріз...кий, пан...ство, читал...ня.
2. Бул...йон, Гуцул...щина, т...мянний, Ман...чжурія.
3. Сен...йор, міл...ярд, жен...шень, юніс...ть.
4. Урал...ський, закарпат...ський, близ...ко, черешен...ці.
5. Н...ю-йоркський, велетен...ський, батал...йон, нен...ці.

12. Правильно утворено всі імена по батькові у рядку:

1. Сидорович, Іллінічна, Ігорівна.
2. Савич, Савівна, Олексович.
3. Кузьмінічна, Яківна, Богданівна.
4. Ігоревич, Володимирівна, Сергієвна.
5. Ілліч, Іллівна, Миколаєвна.

13. Правописну помилку допущено в рядку:

1. Сузір'я Великої Ведмедиці, мис Доброї Надії, кросівки «Найк».
2. Київська Русь, Верховний Суд України, криворізькі вулиці.
3. Шеченкові твори, шевченківські вечори, Дніпрова хвиля.
4. День незалежності, дніпровська хвиля, урочище Маслів Став.
5. Син Божий, ахіллесова п'ята, орден князя Ярослава Мудрого.

14. У котрому рядку допущено помилку:

1. Кирпачова, Єйськ, Ананьїн.
2. Тихомиров, Нове Место, Леонов.

3. Новиков, Данилов, Приозерськ.

4. Авдєєв, Скоп'є, Хлебников.

5. Лебедев, Зверев, Тихонов.

15. Виберіть рядок із прислівниками, які з часткою *не* завжди пишуться окремо.

1. *Не/легко, не/тяжко, не/прудко, не/важко, не/вгамовно.*

2. *Не/рішуче, не/стійко, не/наполегливо, не/рано, не/значно.*

3. *Не/страшно, не/мужньо, не/послідовно, не/уважно, не/виразно.*

4. *Не/можна, не/слід, не/потрібно, не/варто, не/сьогодні-завтра.*

5. *Не/сміливо, не/самовито, не/рідко, не/порушно, не/часто.*

16. Зазначте, у якому рядку всі прислівники пишуться разом.

1. *В/п'яте, за/рані, до/часно, на/вкулочки, по/перше.*

2. *Кінець/кінцем, не сьогодні/завтра, по/нашому, на/виворіт, на/біло.*

3. *На/сухо, на/яву, на/відріз, на/бік, на/зустріч.*

4. *Мимо/волі, з/середини, в/зимку, в/літку, до/смаку.*

5. *На/весні, на/відмінно, на/процання, на/диво, без/упину.*

Вправи та тестові завдання розроблені з урахуванням норм Українського правопису (2019 р.), отже вважаємо, що ними можуть скористатися вчителі української мови для формування орфографічної грамотності учнів закладів загальної середньої освіти профільного рівня навчання.

Висновки до третього розділу

У «Програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія» зміст навчального матеріалу структуровано з урахуванням тісно взаємопов'язаних лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній.

Робота по вдосконаленню орфографії у Програмі запланована з розрахунку, що учні 10 класу володіють мовою достатньо для того, щоб самостійно виправити більшість своїх помилок. Один із аспектів навчання в 11 класі – узагальнення і повторення складних тем з усіх розділів програмного курсу української мови через призму практичної та функціональної стилістики, підготовка до державної атестації та зовнішнього тестування.

Мовна, лінгвістична змістові лінії передбачають поглиблене вивчення орфографії в системі – у зв'язку з іншими розділами науки про мову. Поданий у програмі розподіл годин є орієнтовним; учитель може на власний розсуд змінювати його з метою педагогічної доцільності.

У підручниках з української мови для 10-11-х класів для профільної школи передбачені всі види навчальної діяльності по вдосконаленню орфографічної грамотності. Однак, через те, що підручники вийшли з друку до затвердження нової редакції «Українського правопису», то у них не враховані зміни. Ураховуючи це, ми розробили систему вправ та тестових завдань відповідно до вимог Українського правопису, які спрямовані на розвиток орфографічної пильності, вдосконалення орфографічних умінь та навичок, розвиток логічного та творчого мислення, мотивування пізнавального інтересу до вивчення рідної мови.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження лінгводидактичних праць зроблено такі висновки:

1. Формування орфографічної грамотності учнів загальноосвітніх навчальних закладів філологічного напрямку (профілю – українська філологія) розглядаємо як одне з пріоритетних завдань мовної освіти. Приєднуємося до думки, що орфографічна грамотність – складник загальної мовної культури, який формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок.

2. Основою методики навчання орфографії є вчення про орфограму, відомості про принципи української орфографії, взаємозв'язок орфографії з іншими розділами науки про мову з фонетикою, орфоепією, лексикою, словотвором, морфологією і синтаксисом, а також у поєднанні з роботою над розвитком мовлення. Такий підхід знайшов відображення і в чинних програмах з української мови.

3. Пріоритетними підходами в навчанні орфографії є компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивно-комунікативний, особистісно орієнтований, системний, синергетичний, текстоцентричний, аксіологічний, соціокультурний.

4. Визначаємо загальнодидактичні принципи (науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, практичної спрямованості, наочності, співтворчості й партнерства) та специфічні принципи навчання орфографії: засвоєння правописних норм на основі знання орфоепічних, фонетичних, лексичних, словотвірних, граматичних норм; взаємозалежності усного й писемного мовлення; системного засвоєння правописного матеріалу; автоматизму й свідомості у процесі вивчення орфографії; відповідності українського правопису соціальним запитам; мотивації до правописного самовдосконалення.

5. Виокремлюємо основні методи навчання української мови: усний виклад учителем матеріалу, бесіда вчителя з учнями, спостереження учнів над мовою, робота з підручником, метод вправ, комп'ютеризоване навчання та інтерактивні методи: дискусія, рольова гра, моделювання тощо.

6. Для ефективності формування орфографічних умінь і навичок необхідно враховувати психологічні та психолінгвістичні чинники. Психологічні чинники: увага, пам'ять, тип мислення, рівень сформованості навчально-пізнавальних дій. Оскільки увага відіграє більшу роль в учнів із середнім рівнем орфографічної грамотності, а мислення – з високим, то для формування умінь і навичок середнього рівня необхідно розвивати увагу і пам'ять учнів, а високого рівня – їх мислення, інтелектуальну діяльність. На завершальному етапі навчання орфографії у профільній школі пріоритетними стають соціально-мотиваційних чинники, а саме – спрямованість на навчально-професійну діяльність.

До психолінгвістичних чинників формування в учнів орфографічних умінь і навичок відносимо здатність визначати орфограми у вживаних словах, знати особливості мовних явищ, які становлять зміст орфограм.

7. Дистанційне навчання передбачає процес створення певного інформаційно-навчального простору, який забезпечуватиме взаємодію між учителем та учнем. Допоможуть при організації дистанційного навчання найпопулярніші онлайн-платформи, які зібрано на порталі «НУШ»: *HUMAN, Prosvita, Google classroom, MOODLE, Нові знання, Єдина школа, Мій Клас, Всеукраїнська школа онлайн, GoogleDoc, Paint, Conceptboard, Liveworksheets, LearningApps, Nearpod, Kahoot, Classtime, Padlet, Easy test maker*. Онлайн-роки на завершальному етапі вивчення орфографії у профільній школі проводяться з дотриманням календарного планування в таких формах: презентації, матеріали з завданнями, відеоуроки, аудіоуроки, корисні YouTube-відео, уроки Всеукраїнської школи та завдання з підручника.

8. Робота по вдосконаленню орфографії у «Програмі профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія» запланована з розрахунку, що учні 10 класу володіють мовою достатньо для того, щоб самостійно виправити більшість своїх помилок. Один із аспектів навчання в 11 класі – узагальнення і повторення складних тем з усіх розділів програмного курсу української мови через призму практичної та функціональної стилістики, підготовка до державної атестації та зовнішнього тестування. Мовна, лінгвістична змістові лінії передбачають поглиблене вивчення орфографії в системі – у зв'язку з іншими розділами науки про мову.

9. Аналіз змісту рекомендованих МОН підручників для 10 та 11 класів закладів загальної середньої освіти «Українська мова (профільний рівень)» дозволив стверджувати, що в них достатньо приділено уваги формуванню орфографічної грамотності учнів та учениць. Однак, наш правопис у своїй останній редакції (2019 р.) зазнав змін, тому деякий матеріал підручників потребує оновлення.

10. Розроблений комплекс тренувальних вправ та тестових завдань з орфографії згідно з Українським правописом можуть допомогти вчителям під час вивчення з учнями орфографічних норм сучасної української мови. Увага приділена також орфограмам, які для старшокласників є найбільш проблемними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови. : онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/>
2. Бакум З. П. Модернізація методів навчання української мови. Складні питання вузівського курсу української мови : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2002. С. 6–10.
3. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
4. Бистрицький М. Неофіційні зміни в чинній українській орфографії. *Ізборник*. Київ, 2012. URL: <http://izbomvk.org.ua/pravopus/zminy.htm>
5. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
6. Вегеш А. І. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах : метод. посіб. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2022. 101 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Вітюк В. Засоби професійно орієнтованого навчання українського правопису в закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 1. Умань : Візаві, 2020. С. 38–46.
9. Вітюк В. В. Орфографічна грамотність як показник культури мовлення. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2011. Вип. 21. С. 28–35.
10. Вітюк В. В. Орфографічний словник-мінімум : навчальне видання для учителів початкової школи та студентів педагогічних університетів, коледжів. Луцьк : АКВА ПРІНТ, 2020. 133 с.

11. Вітюк В. В. Теоретико-методичні засади формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Луцьк, 2021. 595 с.
12. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.
13. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. Для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.
14. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С 2–10.
15. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
16. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 362 с.
17. Горошкіна О. М. Методи і прийоми навчання орфографії на уроках української мови : компетентнісний вимір. *Мовна особистість в освітньому просторі : монографія* / за заг. ред. І. Д. Пасічника. Острог : «Острозька академія», 2021. С. 79–86. URL : https://eprints.oa.edu.ua/8496/1/Монографія_Мовна%Особистість,Острог.pdf
18. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : метод. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
19. Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. Харків : Основа, 2012. 171 с.
20. Груба Т. Л. Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень) : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2018. 336 с.

21. Державний стандарт загальної освіти. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/http://www.mon.gov.ua>
22. Дистанційна робота на уроках української мови та літератури. URL : <https://naurok.com.ua/distanciyna-robot-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-347427.html>.
23. Календарно-тематичне планування з української мови 11 клас для профільного рівня. URL : <https://vseosvita.ua/library/kalendar-no-tematic-ne-planuvanna-z-ukrainsko-i-movi-11-klas-profilnij-riven-168147.html>
24. Караман О. В. Формування в учнів орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення фонетики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1994. 170 с.
25. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
26. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназіях : навч. посіб. Київ : Ленвіт, 2000. 272 с.
27. Караман С. О. Упровадження педагогічних інновацій у теорію і практику професійної підготовки вчителя-словесника. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2010. Вип. 50. С. 87–97.
28. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.
29. Ковальчук Н. П. Пунктуаційна грамотність як складова формування мовної особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка*. 2014. Вип. 29. С. 41–43.
30. Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : веб-портал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/pras/249613934>.

31. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
32. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навч.-метод. посіб. Львів, 2018. 202 с.
33. Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник із методики викладання української мови. Львів : В Ц ЛНУ імені Івана Франка. 2005. 306 с.
34. Кулик О. Д. Мовленнєвий розвиток учнів 5–9 класів закладів загальної середньої освіти в процесі навчання словотвірної системи української мови : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2018. 474 с.
35. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : дис.. ... д-ра пед. наук : 13.00. Херсон, 2015. 560 с.
36. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі : теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.
37. Лозовська Т. І. Шляхи підвищення орфографічної грамотності студентів вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 жовтня 2016 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 22–24.
38. Мацько Л. І., Груба Т. Л., Семенов О. М., Симоненко Т. В. Українська мова (10–11 класи). Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія, 2017. 84 с.
39. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк, С. О. Карамана, О. В. Карамана та ін. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
40. Методика розроблення професійних стандартів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18/>.

41. Найпопулярніші освітні платформи для організації дистанційного навчання. URL: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/naupopulyarnishi-osvitni-platformi-dlya-organizaciyi-distanciynogo-navchannya>

42. Наконечна Л. Проблема формування орфографічної грамотності молодших школярів в умовах місцевої говірки. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 16. С. 94–97.

43. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja /За заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

44. Організація дистанційного навчання в школі : методичні рекомендації / упоряд. Коберник І., Звinyaцьківська З. Київ : Міністерство освіти України, 2020. 71 с. URL : <https://mon.gov.ua/-storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>

45. Остапенко Н. М. Симоненко Т. В., Руденко В. М.. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 248 с.

46. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. 2-е вид., стер. Київ : Кондор, 2015. 469 с.

47. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. Київ : «Ленвіт», 2006. 134 с.

48. Попова Л. О. Засоби навчання української мови в компетентнісній парадигмі сучасної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333). Ч. II. С. 54–61.

49. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

50. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

51. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

52. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. 7-те вид., стер. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.
53. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
54. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. 3-є вид., перероб. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
55. Українська мова 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/>
56. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 класу закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Ранок, 2018. 272 с.
57. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Ранок, 2019. 272с.
58. Українська Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0
59. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 240 с.
60. Фаріон І. Д. Правопис – корсет мови? (Український правопис як культурно-історичний вибір). Львів : Свічадо, 2004. 121 с.
61. Хворостяний І. Г. Українська мова : лайфхаки. Харків : Ранок, 2019. 288 с.
62. Хом'як І. М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі. Рівне : ППФ «Волинські обереги», 1998. 228 с.

63. Хом'як І. М. Лінгво-методичні засади навчання орфографії української мови в основній школі : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2002. 412 с.
64. Хом'як І. М. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови: навч.-метод. посіб. для здобувачів наукового ступеня і студентів української філології. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 124 с.
65. Хом'як І. М. Способи і характер навчання орфографії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2013. Вип. 40. С. 166–168.
66. Хом'як І. М. Орфографічна компетентність як складник формування мовної особистості». *Дивослово*. 2015. № 11. С. 2–5.
67. Хом'як І. М., Каркич І. О. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2–5.
68. Христенюк В. Ф., Висоцький А. В., Ткаченко Т. В. Українська морфологія та орфографія : навч. посіб. для слухачів підготов. курсів. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова; Республіканський навчально-науковий центр «ДІШТ» (РННЦ «ДІНІТ»), 2001. 93 с.
69. Шевчук С. В., Лобода Т. М. Практикум з української мови : Модульний курс : навч. посіб. Київ : Алерта, 2009. 304 с.
70. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 3. С. 33–35.
71. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. Київ : Літера, 2000. 688 с.
72. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2007. 823 с.
73. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

74. Ющук І. П. Правопис повинен бути стабільним, але ...
Мовознавство. 1995. № 1. С. 10-11.
75. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови.
Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.
76. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2005. 640 с.
77. Яворська С. Т. Формування в учнів орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення будови слова і словотвору (на матеріалі шкіл з 519 російською мовою навчання) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1997. 204 с.
78. Ярещенко А. П. Форсований курс української мови : навч. посіб.
Харків : Вид. група «РА-Каравела», 2000. 94 с.
79. Allen I. Elaine, Seaman Jeff Going The Distance: Online Education in the U.S. 2011. Babson Survey Research Group and Quahog Research Group. 40 p.
80. Vitiuk V. System of principles of teaching the spelling of Ukrainian language in the institutions of higher pedagogical education. Moldova. 2019. № 1. P. 37-41.